

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра фольклористики

**ОБРАЗИ ДІВИ-ВОЙОВНИЦІ ТА ДІВЧИНИ-РОЗУМНИЦІ В
КАЗКОВІЙ ПРОЗІ**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки 4 курсу бакалаврату
освітньої програми
*«Фольклористика, українська мова
і література та іноземна мова»*
спеціальності – 035 Філологія
(спеціалізація 035.09 Фольклористика)
Поліни Вікторівни ІВАЩЕНКО
Науковий керівник:
к.філол.н., доц. Наталія РУДАКОВА

«Допущено до захисту»
Протокол засідання
кафедри фольклористики
№___ від «___»_____2024 року
завідувачка кафедри _____(підпис)
д.філол.н., доц. Олеся НАУМОВСЬКА

КИЇВ
2024

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота ОС «бакалавр» присвячена дослідженню жіночих образів дівчи-войовниці та дівчини-розумниці у казковій прозі. Актуальність роботи полягає в малодослідженості образу жінки в казковій прозі як втіленню сили, відваги та кмітливості. Предмет дослідження - образна парадигма жіночих казкових персонажів дівчи-войовниці та дівчини-розумниці. Мета роботи полягає в дослідженні та проведенні компаративного аналізу двох жіночих образів казкової прози: дівчи-войовниці та дівчини-розумниці. Об'єктами дослідження є зразки української, кримськотатарської, румунської, болгарської, литовської, чорногорської, азербайджанської, таджицької, чеченської, бурятської, киргизької, казахської, грецької, італійської, іспанської, португальської, німецької, англійської, шотландської, шведської, норвезької, ірландської, ісландської, сербської, африканської, арабської, індійської казкової прози. Для успішного досягнення поставленої мети, в першому, теоретичному, розділі розглянуто історію дослідження та публікації казкової прози, досліджено питання розподілу та класифікації жіночих казкових образів у фольклористичних дослідження казкознавців, з'ясовано основні характерні риси жінок-протагоністок. У другому, практичному, розділі введено два поняття «дівчи-войовниця» та «дівчина-розумниця», окреслено основну характеристику та здійснено поглиблений аналіз для визначення генези образів дівчи-войовниці та дівчини-розумниці у світовому фольклорі. У третьому розділі проведено компаративний аналіз для визначення спільних та відмінних рис образів дівчи-войовниці та дівчини-розумниці. Таким чином дослідження на основі опрацьованих зразків української та світової казкової прози розкриває особливості жіночих казкових образів, з допомогою компаративного аналізу формує чіткі межі спільного та відмінного і наділяє їх новими характеристиками, що допомагає дослідити та розвіяти гендерні казкові стереотипи.

Ключові слова: казка, жіночі образи, діва-войовниця, дівчина-розумниця

ABSTRACT

Bachelor's Qualification Work is dedicated to the study of female archetypes of the maiden warrior and the wise girl in fairy-tale prose. The relevance of this work lies in the under-researched portrayal of women in fairy tales as embodiment of strength, bravery, and intelligence. The subject of this research is the archetypal paradigm of female fairy-tale characters, specifically the maiden warrior and the wise girl. The aim of the work is to investigate and conduct a comparative analysis of these two female archetypes in fairy-tale prose. The objects of the study include samples of fairy-tale prose from Ukrainian, Crimean Tatar, Romanian, Bulgarian, Lithuanian, Montenegrin, Azerbaijani, Tajik, Chechen, Buryat, Greek, Italian, Spanish, Portuguese, German, English, Scottish, Swedish, Irish, Icelandic, Serbian, African, Arab, and Indian traditions. To achieve the set goal successfully, the first, theoretical, section reviews the history of research and publication of fairy-tale prose, explores issues of classification and categorization of female fairy-tale archetypes in folkloristic studies, as well as identifies the main characteristics of female protagonists. The second, practical, section introduces the concepts of "maiden warrior" and "wise girl", it also outlines their main characteristics, and conducts an in-depth analysis to determine the genesis of these archetypes in folklore world. The third section provides a comparative analysis to identify common and distinctive features of the maiden warrior and the wise girl archetypes. Thus, the research, based on the studied samples of Ukrainian and world fairy-tale prose, reveals the unique characteristics of female fairy-tale archetypes. Through comparative analysis, it defines the clear boundaries of commonalities and differences, endowing them with new attributes, which helps to investigate and dispel gender stereotypes in fairy tales.

Keywords: fairy-tale, female archetypes, maiden warrior, wise girl

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У КАЗКОВІЙ ПРОЗІ	8
1.1 Казкознавчі дослідження у фольклористиці	8
1.2 Дослідження та класифікація жіночих образів у казковій прозі	13
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗИ ДІВЧИНИ-РОЗУМНИЦІ ТА ДІВИ-ВОЙОВНИЦІ У КАЗКОВІЙ ПРОЗІ	19
2.1 Образ дівчини-розумниці	19
2.2 Образ діви-войовниці	30
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯННЯ ОБРАЗІВ ДІВЧИНИ-ВОЙОВНИЦІ ТА ДІВЧИНИ-РОЗУМНИЦІ	41
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49
ДОДАТКИ	55

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає в малодослідженості жіночих образів як втілення сили та мужності. Наша робота має розкрити нові ролі та образи жінок, які не відповідають традиційним стереотипам. Це сприятиме формуванню більш збалансованого та різноманітного уявлення про жіночі образи в літературі.

Оскільки як нам відомо казці властива героєцентричність, тобто саме герої привертає всю увагу читача та являється втіленням найкращих людських якостей, еталонним зразком для наслідування та ідеалом людини, жіночі персонажі виступають лише в ролі допоміжних, тих, які підтримують головного героя, що робить їх пасивними та залежними. Це впливає на уявлення читачів про роль жінок у суспільстві, закріплюючи стереотипи, про їхню другорядність. Казки з героєцентричністю не презентують жінок як сильних, самостійних та рішучих особистостей. В нашій роботі ми переглянемо традиційні сюжети, змістивши акцент з головного героя на жіночих персонажів, втілених в образах діви-войовниці та дівчини-розумниці.

Образи діви-войовниці та дівчини-розумниці у світовому казкознавстві - втілення особливих не стереотипних жіночих персонажів, цілісних особистостей вартих дослідження. В наш час жінки щодня виборюють свої права, захищають країну на рівні з чоловіками та представляють світові образ сучасної сильної та незалежної особистості. Наведені в нашій роботі матеріали можуть ефективно використовуватися в сучасному мистецтві, для відтворення ідеалу жінки, як вірної, відданої, чесною, розумною, кмітливою, справедливою та хороброю. Це сприятиме глобалізації цих культурних наративів у світову літературу, збагачуючи її новими перспективами та ідеями.

Мета роботи: дослідити та провести компаративний аналіз образів діви-войовниці та дівчини-розумниці.

Відповідно до мети дослідження ставляться такі завдання:

- 1) Ознайомитися із зразками казкової прози українського та світового фольклору;
- 2) Визначити генезу образів діви-войовниці та дівчини-розумниці у світовому фольклорі;
- 3) Окреслити характеристику образів діви-войовниці та дівчини-розумниці;
- 4) Проаналізувати та виокремити спільні та відмінні риси в образах діви-войовниці та дівчини-розумниці;

Об'єкт дослідження: зразки української, кримськотатарської, румунської, болгарської, литовської, чорногорської, азербайджанської, таджицької, чеченської, бурятської, грецької, італійської, іспанської, португальської, німецької, англійської, шотландської, шведської, ірландської, ісландської, сербської, африканської, арабської, індійської казкової прози.

Предмет дослідження: образна парадигма жіночих казкових персонажів, а саме діви-войовниці та дівчини-розумниці.

Методи дослідження: компаративний, контекстуальний та текстологічний методи дослідження.

Структура роботи: кваліфікаційна робота ОС «бакалавр» складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 позиції) та додатків. Загальна кількість сторінок - 67, з них – 48 основної частини.

Перший розділ дослідження присвячений розгляду історій публікацій та досліджень українських казок та їх класифікації. У ньому зібрано та систематизовано історіографічні дані, які висвітлюють розвиток дослідження казок в українській фольклористиці. Особливу увагу приділено доробкам науковців, котрі досліджували жіночі казкові персонажі. Також проаналізовано різні підходи та методи, класифікації жіночих образів на основі типологічних характеристик, основних рис та значення в казкових

сюжетах. Цей розділ є основою для дослідження та аналізу образів дів-войовниці та дівчини-розумниці для подальшої роботи.

Другий розділ присвячено аналізу двох образів: діви-войовниці та дівчини-розумниці. У ньому ми проаналізували та розглянули жіночі персонажі на основі прикладів з казок і міфів. Дослідження включає детальний розбір конкретних казкових сюжетів з участю діви-войовниці та дівчини-розумниці, все підкріплено цитатами з першоджерел, які ілюструють їхні особливості.

У третьому розділі здійснено компаративний аналіз образів діви-войовниці та дівчини-розумниці, в якому підкреслено їхні спільні та відмінні риси.

У висновках підсумовано основні результати дослідження.

РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У КАЗКОВІЙ ПРОЗІ

1.1 Казкознавчі дослідження у фольклористиці

До кінця вісімнадцятого століття, у контексті нового визнання національних культурних спадщин, перші фольклористи почали наголошувати на важливості збереження традиційних казок. Їх метою було дві речі: зберегти та вивчити. Так, у Німеччині в 1812 році брати Грїмм опублікували свою першу антологію усного фольклору «Казки Грїмм» (спершу відомі як «Дитячі та сімейні казки»). Науковці працювали над збереженням автентичності текстів та дослідженні їх історичних корені.

В кінці 19 – на початку 20 століття почали з'являтися перші наукові теорії. Так, Джеймс Фрезер у праці «Золота гілка» розвинув антропологічний підхід, розглянувши казки та міфи, як відображення давніх вірувань та ритуалів.

Починаючи з 1889 року британський фольклорист Ендрю Ленг зібрав та уклав 25 казкових збірок «Кольорові казки» (The Fairy Books) до яких увійшли казки народів світу.

У 1928 році Володимир Пропп опублікував працю «Морфологія казки», де виклав морфологічний підхід для структурного аналізу казок.

Згодом французький структураліст Клод Леві-Стросс використав структурний аналіз. Його підхід концентрувався саме на пошуку структур, що лежать в основі світових казок і міфів. У своїй праці «Міфологіка» він звертає увагу на універсальні структури та бінарні опозиції, котрі являються основою більшості фольклорних наративів.

У 1976 році вийшла книга Бруно Беттельгейма «Зачаровані світи», у ній автор застосував психоаналітичний підхід, а також проаналізував яким чином казки можуть бути корисні для психічного та емоційного розвитку дітей.

Казковий епос як складова усної народної прози є великим пластом української словесності. Термін «казка» вперше був вжитий у граматиці Лаврентія Зизанія «Лексисъ сиречь речения» (1596) і межував він з поняттями «баснь», «байка» [27, с.14].

Дослідження казкового епосу в Україні має доволі тривалу історію. Початком цих досліджень можна вважати ХІХ ст. період становлення фольклористики. Тоді розпочалося інтенсивне збирання казкового фольклору, так з'явилося одне із перших видань - книга Осипа Бодяньського «Наські українські казки запорожця Іська Матиринки», видана в Москві в 1835 р. На початку ХХ ст., у 1903 р., вона була перевидана Науковим товариством ім. Шевченка за сприяння і з поясненнями І. Франка. Це поетична збірка, яка складається з трьох українських казок, опублікованих у віршованій формі записані від імені народного оповідача — козака Іська Матиринки. Автор представляє три народні популярні казкові сюжети, як от: «Казка про царів сад да живую супілочку», «Казка про дурня да його коня», «Казка про малесенького Йвася, змію, дочку її Олесю та задніх гусенят». Також кожній казці передує епіграф із народних приказок [3].

Згодом починають з'являтися автентичні видання. Так, у 1839 році Ізмаїл Срезневський в альманасі «Галатейя» подає кілька казок, а вже у 1843 Микола Костомаров публікує дві казки «Торба» і «Лови» у «Молодику». В 1845 р. Михайло Максимович видає збірник «Три сказки и одну побасенку» в який входить чотири казки: «Марко Богатий», «Снегурка» «Веселые злыдни», «Мужик и смерть».

У 1846-1847 Іван Головацький видав альманах «Вінок русинам на обжинки: Уплів Іван Б. Ф. Головацький», в його основу вкладено передруки із «Русалки Дністрової». Окрім того в альманах увійшло 16 казок, серед них «Казки В. Даля-Луганського», «Добри діти вінець», а також «Казки за жидів» та «Казки за циганів» [8].

Згодом у 1864—1926 роках на Закарпатті видавалися календарі з літературними додатками - «Місяцеслови», в яких окрім усього іншого публікувалися народні казки.

Публікацією казок також займався Пантелеймон Куліш. Так, у другому томі «Записок о Южной Руси» була представлена рубрика «Сказки и сказочники», до якої увійшли «Іван Голик та його брат», «Про Солов'я розбійника та сліпого царевича», «Казка про Івася й відьму», «Казка про гоніння мачухи», «Про Кирила Кожум'яку» та ін. Також кожна казка мала короткий зміст та переказ основного сюжету [26].

У 1861 у Львові вийшла окремим виданням невелика збірка казок «Казки: Зібрав Ігнатій з Никлович», вона складалася з 14 текстів, котрі потім у 1876 увійшли до збірника М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» [12].

У 1869 та 1870 рр. вийшли два томи збірки «Народные южнорусские сказки», зібрані братами Іваном Рудченком та Панасом Мирним. Загалом це один з перших і найкращих збірників, матеріал з якого друкувався вперше. В нього увійшло 137 казок розміщених за такими критеріями: про звірів, про птиць, про нечисту силу, про зміїв, богатирів і тому подібну диковину, і чисто побутові - про билицю, бувальщину. Окрім фантастичних у збірці зібрана велика кількість побутових та казок про тварин. До неї увійшли «Рись-мати», «Попович Ясат», «Лови», «Летючий корабель», «Безщасний Данило і розумна жінка», «Горщище-кисилище», «Музика-Охрім», «Про царенка Вана й чортову дочку», «Непряха й Недбаха», «Царенко навішній», «Явдохасвятого», «Уж-царевич і вірна жона», «Яйце-райце». До кожної казки було вказане місце запису та збирач [38].

Важливим моментом в дослідженні та збиранні казок є те, що саме Іван Рудченко у передмові акцентував на важливості збирання та публікації

українських казок, а також вперше звернути увагу на їх науковому публікуванні, тобто без змін, зі збереженням усіх діалектних особливостей.

У 70-х роках вийшли праця Павла Чубинського «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край» у семи томах, удостоєна медалі Міжнародного конгресу в Парижі. Другий том містить 292 казки, майже всі зібрані самим Павлом Чубинським, серед них: «Про Марусю - козацьку дочку», «Дівчина - вошивий кожушок», «Кирик», «Іван Іванович, руський царевич, його сестра і змії», «Бог, Смерть і Москаль», «Про Персицького царевича», «Про Покотигорошка», «Про Сученка-багатиря», «Юрза-Мурза і стрілець-молодець». Павло Чубинський класифікував тексти і розділив том на частини: «Собственно-мифическія, въ которыхъ действуют олицетворенныя силы, предметы природы и мифическія существа», «Животный эпось», «Богатырскій эпось, где действуют змеи и богатыри, или толь-ко одни богатыри», «Сказки о духахъ. Сюда вошли такія, въ которыхъ действуют добрые или злые духи», «О духо-человекахъ. Сюда вошли сказки о такихъ людяхъ, которые проявляютъ себя въ необычныхъ действияхъ, свойственных добрымъ или злымъ духамъ», «Олицетворенія. Сюда вошли сказки, въ которыхъ олицетворяются понятія: доля, счастье и т. п.», «Превращенія. Сюда вошли сказки, въ которыхъ люди превращаются въ животныхъ, вследствие заклятія или действия злаго существа, или же, хотя и превращаются сами, но ничего злаго не делаютъ» [46]. На жаль, тільки перша частина має зазначені відомості про місця запису та предметний покажчик.

У 1876 р. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, видав збірник Михайла Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы», до нього увійшли понад 200 казок, серед них тексти зі збірника «Казок Ігнатія з Никлович» та казки зібрані Іваном Манжурою, Яковом Новицьким, Степаном Руданським, Миколою Мурашко та Іваном Рудченком. Збірник складається з прозових текстів українського фольклору, а саме байок, казок, переказів, вірувань. Ґрунтовність цього видання також

полягає у тому, що Михайло Драгоманов подає в ньому також спробу класифікації народної прози: «I. Представлення и рассказы о явлениях природы и изобретениях. II. Приметы и поверья. Знахарство, молитвы и пародий их. IV. Верования и рассказы о чертях. V. Рассказы о мертвецах. VI. Верования и рассказы о людях с чудесною целью. VII. О кладах. VIII. Рассказы оцерковных лицах и явлениях. IX. Рассказы о явлениях жизни семейной и общественной. X. Предания о лицах и явлениях политических (исторических). XI. Предания о местностях. XII. Былины. XIII. Сказки, игра слов и остроумия.» [12]. Серед казок, які увійшли до видання: «Покотигорошок», «Ведмеже вухо, Вернигора і Крутивус», «Івасик і відьма», «Музики і чорт», «Дитя з ангельським голосом і Марко проклятий», «Розумна жінка - Сонцева сестра», «Три слова(мудра жінка», «Ох», «Іван царевич і залізний вовк». До кожного тексту було вказано автора та місце запису, а також посилання на можливі варіанти казки з інших збірників. Цікаво, що у передмові Михайло Драгоманов пише, що вважає казки швидше, естетичним виявом народного життя, а не побуту.

Вагому роль у збиранні та публікації фольклору, а саме казок, відіграла Етнографічна комісія наукового товариства ім. Т. Шевченка, так, багато казок побачило світ на сторінках «Етнографічного збірника», а також журналу «Житіє і слово», які видавалися у Львові за редакцією Івана Франка.

У 1908 році вийшов п'ятий том зібрання Володимира Шухевича про Гуцульщину, в якому опублікована народна проза. Туди увійшли апокрифічні легенди, вірування про рослини і тварин, народну медицину та народні казки «Сватання в поганого царя», «Набожний вїт в пеклі», «Заклятий цар», «Про золотоволосого хлопця і царівну» [47].

Велику увагу народній казці приділяв Петро Лінтур. Дослідник записав на Закарпатті понад 1300 сюжетів казок та упорядкував збірники: «Закарпатські казки Андрія Калина» (1955), «Майстер Іванко» (1960), «Казки зелених гір» (Ужгород, 1965; казки Михайла Галиці), «Як чоловік відьму

підкував, а кішку вчив працювати» (Ужгород, 1966; побутові казки), «Три золоті слова» (Ужгород, 1968; казки Василя Короловича), «Дідо-всевідо» (Ужгород, 1969). Також тексти, які він зібрав були опубліковані в антології казок Закарпаття -«Зачаровані казкою».

Понад 20 збірок казок, серед них українських та народів світу, були видані та упорядковані Лідією Дунаєвською, серед них «Золота книга казок: українські народні казки» (1990), «Семиліточка» (1990), «З живого джерела. Українські народні казки у записах, переказах та публікаціях українських письменників» (1990), «Скарбниця світової казки. Українські народні казки» (1992), «Летючий корабель. Українські народні казки у записах та публікаціях письменників ХІХ-поч. ХХ ст.» (1994), «Українські народні казки» (1995).

Одним із найобширніших видань казкової прози є серія збірок українських народних казок, записаних Миколою Антоновичем Зінчуком у 1975-2010 роках на різних теренах України. На жаль, укладач олітератури казки, прибравши більшість діалектних форм, таким чином хоч серія і побудована за регіональним принципом: 1-8 томи - Гуцульщини; 9-11 томи - Буковини; 12-13 томи - Покуття; 14-17 томи - Бойківщини; 18-23 томи - Закарпаття; 24-25 томи - Галичини; 26 том - Волині; 27-31 томи - Поділля; 32-35 томи - Наддніпрянщини; 36 том - Кіровоградщини; 37-38 томи - Полтавщини, 39-40 томи - Чернігівщини, та самі тексти не мають діалектних особливостей. Усі казки згруповано у межах кожного регіону та розділено в залежності від адміністративного районування.

1.2 Дослідження та класифікація жіночих образів у казковій прозі

Важливими розвідками в українському казкознавстві є праці Лідії Дунаєвської, а саме її класифікаційний підхід до системи казкових образів. У своїх роботах Лідія Дунаєвська створила загальну систему персонажів з

народної казки - добротворці, злотворці, знедолені. В роботі з жіночими персонажами вона також застосовувала цей підхід. Таким чином на даному етапі ми маємо найповнішу систему жіночих казкових образів: жінки-добротворці: матір, сестра, столітня бабуся, жінки-злотворці: мачуха, дружина-змія, зрадлива прислуга царівни, жінка-чарівниця, Баба Яга, людодідка, зваблені змієм мати або сестра, смерть та ін.) та жінки-знедолені: наречена, викрадена змієм; підмінена наречена; оживлена наречена; мати, що бореться зі смертю; чудесна дружина; бідна невістка; проклята дочка; пасербиця [13].

[Додатки, схем. 1]

Окрім Лідії Дунаєвської дослідженням жіночих фольклорних образів у своїх працях займалися Олеся Наумовська, Ярослав Гарасим, Віктор Давидюк, Олена Івановська, Любов Копаниця, Оксана Олійник, Жанна Янковська, Леся Мушкетик, Марина Демедюк та Ірина Грищенко.

Так, Марина Демедюк у своїй праці «Образ жінки у казковій прозі Західної України кінця ХІХ – початку ХХ століття (за матеріалами «Галицьких народних казок» в упорядкуванні Івана Франка)» розглянула основні типи жіночих образів, зафіксованих у текстах народних казок Галичини та виокремила кілька основних типів фемінних образів, як от: дівчина, дружина, мати, вдова, баба, Богородиця. Своєю увагою Марина Демедюк акцентує саме на своєрідності образу жінки в західноукраїнській казковій традиції, яка поєднує в собі фізичну досконалість, моральні чесноти, релігійність, вроджену мудрість, кмітливість та освіченість [11].

Леся Мушкетик розділяє казкових героїнь на позитивних і негативних. Так, у своїй статті «Жіночі персонажі української казки» вона розглядає образ жінки, яка за казковими канонами є втіленням жіночого ідеалу. Леся Мушкетик розглядає протагоністок — мудру-дівчини, чарівну помічницю, дружину, мати, сирітку та жінку-богатирку. До кожного жіночого образу

також наведено коротку характеристику та основні риси. Наприклад, жіночі персонажі наділені мудрістю та розумом, ті, які наділені мужністю та сміливістю, ті, які добрі, ніжні, слухняні та ті, які наділені вірністю та терпінням. Таким чином на цих основних рисах формуються типажі жіночих персонажів. Разом із тим в статті мало уваги приділено саме негативним персонажам, оскільки вони вводяться задля протиставлення протагоністу. Вони формують одну групу – втілення усіх людських негативних рис характеру [32].

До проблеми аналізу жіночих образів української чарівної казки зверталася також Олеся Наумовська у своїй статті «Парадигма жіночих образів української чарівної казки». Вона здійснила класифікацію жіночих персонажів за семантичними та функціональними ознаками, розділивши їх на дві основні групи: полісемантичні та моносемантичні. Перша група складається з «дівчини», «дружини», «матері», «дійшлої баби». Друга, моносемантична група, представлена в українській казковій традиції значно менше, аніж перша, полісемантична. Так, до неї належать: «мачуха», «сирітка» та «бабина дочка» [34].

Кожен з образів поділено на ще кілька підвидів. Так образ дівчини ще на два підвиди: викрадена дівчина й потенційна наречена. Викрадена дівчина - царівна або проста дівчина, котру викрадає антагоніст, якого вона потім допомагає подолати герою. А потенційна наречена - зазвичай царівна, котра наділена рисами просвітництва й знає про нареченого, можливе одруження, ще до зустрічі з ним, чекає на героя, може перевіряти майбутнього чоловіка загадками.

Для образу дружини Олеся Наумовська також пропонує кілька категорій: вірна, заклята, заступниця, зрадниця, покинута. Вірна дружина в тексті зазвичай ідеалізована, та, яка заради чоловіка готова на самопожертву, часто змушена пробачати зраду, повертати коханого від лжедружини, в тексті зазвичай безіменна та не має портретної характеристики. Заклята дружина -

жінка з чарівним походженням, часто має зооморфну зовнішність, її ж людська подоба представлена чарівною вродою. Також наділяється майстерністю і хазяйновитістю, що підсилює її позитивні якості, особливо на фоні інших жіночих персонажів тексту. Дружина-заступниця - часто донька антагоніста, яка з допомогою своїх чарівних сил або кмітливості, вирішує завдання головного героя та допомагає йому перемогти ворога. Дружина зрадниця – зміївна, королівна, зловмисниця, допомагає антагоністу вивідати таємниці героя, в скрутний момент кидає чоловіка напризволяще, зазвичай така поведінка карається чоловіком і характер дружини виправляється, але також є варіанти, коли герой обирає нову наречену. Образ покинутої дружини уособлює в собі риси гарної матері та дружини, все пробачає чоловікові, зазвичай герой покидає її через обман зловмисників.

Оскільки образ матері займає вагоме місце в казках, він теж має кілька типів залежно від сюжету. Так, Олеся Наумовська пропонує образи матері-відправника, матері-зрадниці та матері-покровительки. Персонажі матері-відправника та матері-зрадниці цілком антропоморфні, а от матір-покровителька зазвичай постає в образі тварини чи рослини-покровительки, саме цей образ популярний для текстів, де дівчина-донька головна героїня. Образ матері-зрадниці не поширений в українській казці, тому його функції часто переносяться на сестру протагоніста.

Образ дійшлої баби, який належить до полісемантичної групи об'єднує в собі категорію фемінних образів наділених надприродними властивостями. Таким чином може мати як позитивну, так і негативну конотацію. Баба-зловмисниця – чортова або змієва матір, котра контролює усе пекло, зустрічаються також випадки, коли така баба є головним антагоністом. Баба-порадниця – постає медіатором світів, наділена потужною магичною силою, допомагає герою, дає корисні поради, часто ще й обдаровує чарівними предметами. Може мати три іпостасі, як ти різні бабусі-помічниці, котрих герой зустрічає на своєму шляху.

Моносемантичний образ мачухи має двоїстий характер, так, вона добра мати до своїх дітей і лиха, до пасербиці/пасинка. Негативна конотація образу мачухи переходить і на образ бабиної-дочки, оскільки та перебирає на себе характер матері і є протиставленням до ідеалізованого образу сирітки.

[Додатки, схем. 2]

Тепер трохи детальніше розглянемо презентацію жіночого образу в казках. За Лесею Мушкетник дівчина найчастіше згадується як царівна, принцеса, цариця-дівиця, королівна чи просто дівчина, жінка, дружина, дівчина-красуня. Це на думку авторки говорить про «групову індивідуалізацію» її образу [32]. Якщо в казці дівчина чи жінка мають імена, то вони є звичайними та типовими, як то: Галина, Марійка, Оленка, Калинка, Юліанка. Рідше трапляються значущі імена, що вказує на те, що антропонімія казок є стилістично функціональною. Зазвичай персонажі отримують ім'я саме для підкреслення певних ознак характеру. Так, наприклад, Золотоволоска, Настуня-красуня, Олена Прекрасна акцентують на вроді дівчини, а от Мудра Олена, Премудра Уляна – на розумі, а Царівна Загадкова – на чарівних здібностях [32].

Ще однією з яскравих рис казкових героїнь є зовнішність. Вона хоч і відіграє важливу роль, та все ж подається узагальнено, зазвичай одним або кількома влучними епітетами. Часто в описах зовнішності також зустрічаються порівняння з сонцем, зіркою, квіткою або ж пташкою. Популярним є опис дівчини, красу якої не можливо описати: *«така-така файна, що ні пером її не опишеш, ні пензлем не намалюєш»* [32]. Наскільки образ позитивних жіночих персонажів підсилюють красою, настільки ж негативні жіночі персонажі наділяються потворністю. Антагоністки зазвичай неохайні, негарні, часто використовується «паскудна» або ж *«страшна як чорт»*, зустрічаються також гіперболізації певних частин тіла, як от великий ніс – *«носата»*.

Так, за Інною Сікорською «фольклорний образ жінки постійно еволюціонує, модифікується залежно від історичних та соціальних чинників. Ідеальний образ жінки у фольклорі типізований, узагальнений, він формується в руслі народного світогляду, менталітету і зберігає свою привабливість як зразок для наслідування» [40].

Висновки до Розділу I. Отже, дослідження та публікації казок займають чільне місце в українській та світовій фольклористиці, що призводить до питання класифікації та розподілу казкових персонажів за місцем в казці, головними рисами та приналежністю до певної групи. Таким чином виникло кілька варіантів класифікацій жіночих персонажів. Серед них поділ Лідією Дунаєвською на жінок-добротворців, жінок-злотворців та жінок-знедолених, Лесею Мушкетник на антагоністок і протагоністок та Олесею Наумовською на полісемантичну та моносемантичну групу.

РОЗДІЛ 2. ОБРАЗИ ДІВЧИНИ-РОЗУМНИЦІ ТА ДІВИ-ВОЙОВНИЦІ У КАЗКОВІЙ ПРОЗІ

2.1 Образ дівчини-розумниці

У фольклорних текстах, де основне місце займає оповідь пригод героя, його пошук-визволення нареченої та двобою з ворогами, самій дівчині як особистості залишається набагато менше місця. Оскільки основною метою усього шляху протагоніста є вибір пари, пошуки нареченої, боротьба за неї та одруження, дівчина, яку він обирає має відповідати його ж чеснотам. Найчастіше вона згадується як царівна, принцеса, цариця-дівиця, королівна чи просто дівчина, жінка, дружина, дівчина-красуня. Розум та мудрість проявляються у складних, навіть екстремальних ситуаціях чи випробуваннях, які вона переживає.

Випробування розуму в фольклорі рівноцінне випробуванню фізичної сили, тому нерідко героя перевіряють фізично, а героїню духовно. Духовна перемога героїні така ж важлива та рівноцінна перемозі в бою.

Як ми вже згадували вище у казках існує кілька жіночих образів, таких як: мудра-дівчина, потенційна наречена, чарівна помічниця. В нашій роботі ми б хотіли висвітлити ще один тип – дівчина розумниця, який поєднує в собі риси наведених вище типів. Для розуміння та створення цілісної картинки образу дівчини-розумниці, потрібно детальніше розглянути образи мудрої-дівчини та чарівної помічниці.

Мудра дівчина - зазвичай головна героїня соціально-побутових, тобто реалістичних казок, в яких відсутні чари, а вся сила дівочого розуму вимірюється вмінням розгадувати загадки. Дівчина, донька або дружина бідняка, незаможного селянина, скотаря, фермера повинна розгадати загадки адресовані їй або ж батькові/чоловіку. Часто саме від її кмітливості у

вигадуванні відповідей залежить добробут родини, а часом і життя батька/чоловіка. В Україні образ мудрої дівчини зустрічається в казках «Семилітка», «Про хитрого пана й розумну дівку», «Розумна дівчина», «Хитра Настя», «Як хитра дівка за пана віддалася», «Як мудра дівчина пана перехитрувала і з ним шлюб взяла», «Мудра дівчина» та ін. Остання має дві різні сюжетні варіації: в першій, класичній, біднякові дочка для встановлення справедливості допомагає батькові розгадувати панські загадки, в другій, вона також зустрічається з назвою «Бідова дівка», гостра на язик дівчина спершу кепкує загадками зі старостів, а потім допомагає майбутньому чоловікові розгадати батькове завдання: *«Ось послухай мене, дурної, то, може, чи не порозумнішаєш. Як приженеш ти барана на ярмарок, позич у кого гарненько ножиць, обстрижи вовну з його, продай її, за ті гроші випий, закуси, солі купи, а обстриженого барана додому батькові поженеш.»* [43, с.107-117].

Казковий сюжет мудрої дівчини-помічниці можна вважати одним з найпопулярніших, оскільки він простежується у всьому світовому фольклорі, де в кожного народу/країни існує декілька десятків варіацій. Так, наприклад, у кримськотатарському фольклорі – «Розумна донька скотаря», «Розумна дівчина», «Дочки бідняка», «Мудра Жиранча», в румунському - «Мудра біднякова донька», в литовському – «Мудра дівчина», в чорногорському – «Мудра дівчина і цар», в болгарському «Розумна невістка», «Сват і кмітлива дівчина», в азербайджанському - «Носильник Ахмед», «Шах, дівчина, швець і візир», в киргизському – «Мудра дівчина», «Джееренче-Чечен», в казахському – «Старий і його дочка» в чеченському – «Суддя і мудра дівчина», в бурятському «Алтан-Хайша – золоті ножиці», «Сонячна квітка», в грузинському – «Голубий килим», в італійському – «Кмітлива дівчина», в іспанському – «Казка про козла», в німецькому – «Розумна дочка селянська», в англійському – «Розумна жінка», в шотландському – «Діармайд і Грейнн», в шведському – «Розумна дочка фермера», в норвезькому «Мудра дівчина», в ірландському – «Як бідна дівчина стала королевою», в сербському – «Дівчина,

яка була розумніша за короля», в африканському – «Гарна дружина», в арабському - «Дочку продавця нуту» та «Дочка розумного міністра». Як можна простежити вже з назв казок – головний акцент уваги зорієнтовано саме на розумових здібностях дівчини.

Всі героїні спокійні та розважливі, кожна з них спершу розпитує батька/чоловіка про проблему, а потім запевняє не хвилюватися та не засмучуватися, оскільки вона може до кожної загадки знайти відповідь. Описують героїню відповідно рис її характеру, найпоширеніші епітети: тямуща: «*А в тій країні в одного бідного чоловіка була тямуща донька*» [28], найрозумніша: «*З усіх дітей старша дочка була найрозумнішою*») [39, с 7-11], вміла: «*То батько гордиться тією дівчинкою, що вона коло хати, коровку подоїть, понесе молоко продасть, купить хліба, пиона, солі та й годує тих меншеньких дітей, і батька харчує.*» [13, с. 36-39]. Окрім усього вище згаданого в характері мудрої дівчини можна також простежити жартівливість, яка межує з «гострим язиком». Так, в чеченській казці дівчина завуальовано вказує судді на його дурість: «*– І звідки в тебе стільки розуму та здогадливості? Може, годували тебе чимось таким? Дівчина стоїть, усміхається: – Люди виносили попіл за аул. Мій тато в тому попелі рибу ловив та мене годував... Каді розгнівився: – Та хто повірить у таку нісенітницю, буцім у попелі риба водиться?! Дівчина й собі засміялася: – А чому й не повірити? Ти ж бо повірив, що гарба могла ожеребитися?*» [45, с. 99-103].

Загалом в результаті нашої компаративістської роботи виявили, що загальна відмінність текстів полягає в загадках, а саме відповідях на них дівчини, що зумовлено регіональними особливостями, в іншому ж в усіх казках простежується один і той самий сюжет, за виключенням кількох деталей. Найпомітніша з них шлюб. Так, в румунській, ірландській, сербській після змагання загадками між боярином/королем та дівчиною, перший закохується в її кмітливість та бере собі за дружину. У випадку шлюбу, чоловік просить дружину пообіцяти не вирішувати загадок без нього. «*Він звелів*

одягнути її в весільний одяг, бо дівчина видалася йому найвродливішою в світі, і вирішив одружитися з нею. Але перед тим, як іти під вінець, сказав: – Я одружуюся з тобою, але ніколи не дозволю тобі вершити суд без мене!» [39, с. 7-11]. Коли ж та порушує обіцянку він її виганяє й дозволяє забрати з собою найцінніше. Мудра дівчина забирає його самого, тобто свого чоловіка, апелюючи тим, що саме він і є її найціннішим скарбом, король/боярин вдруге захоплюється її кмітливістю та любов'ю й повертається з нею до палацу. «Пані все підливала та підливала бояринові в чарку, а він знай пив та пив. Тоді пані взяла його, повела до свого батька і вклала на печі спати. Тут він і проснав до ранку. Прокнувшись уранці, боярин спитав: – Де я? Пані відповіла йому: – У хаті мого батька. Коли ти виганяв мене з дому, то дозволив узяти з твого маєтку все, що мені найбільше подобається. То я так і зробила. Найбільше мені подобається мій чоловік. Я його дуже люблю! Тож не лай мене, що я його взяла з собою. Боярин подумав-подумав та й сказав: – Ходімо, жінко, додому, будемо жити, як досі жили. Тепер-то я розумію, яка в мене мудра дружина!» [39, с. 7-11]. В деяких варіантах дівчина не погоджується на шлюб й вигадливо відмовляє правителю, так, в кримськотатарській казці «Розумна донька скотаря» дівчина просить передати ханові послання, де завуальовано натякає на його вік: «Скажіть хану, щоб він замість цих подарунків прислав п'ятнадцять хлоп'ят, двадцять юнаків, тридцять навіжених, сорок розумних, п'ятдесят овець, шістдесят палиць, сімдесят курей, вісімдесят корів, дев'яносто качок і сто яєць.» [19]. В іншій кримськотатарській казці «Розумна дівчина» героїня не бажає виходити з дурного, хоч і багатого ханського сина, і відмовляє йому: «Вона сказала, що від повного до пустого не піде. Не піде до того, в кого повно багатства, а розуму не вистачає. Коли б він був бідний та розумний, сама б до нього птахою полетіла.» [19]. Таким чином бачимо, що мудра-дівчина не тільки розумна та вигадлива, а ще й принципова.

Окремої уваги заслуговує героїня бурятської казки «Алтан-Хайша – золоті ножиці». Сюжет казки дещо відмінний від усіх згаданих вище, оскільки

бідна дівчина Алтан не рятує свого батька чи чоловіка, а розгадує загадки хана, котрий шукає гідну та розумну жінку для свого сина. *«Серце в мого сина начебто не лихе, та розум невеликий. Коли я вмру, як він керуватиме людьми? Треба знайти йому таку дружину, яка зуміла б його на добру путь на ставити, вчасно зупинити... А де її знайдеш, отаку дружину?»* І вирішив: *«Нехай буде хоч донькою найпослідушого злидаря, мені все одно, аби тільки розумна була»*. Кмітлива Алтан також рятує хана, батька чоловіка, з полону, розгадавши його лист-послання: *«Не так ви зрозуміли, що нам хан пише! Трапив він у велику скруту, от і пише так, щоб ніхто, окрім нас, не зрозумів...»* [5, с. 106-118]. Вражений мудрістю й гостротою розуму дівчини, хан проголошує саме її, а не свого сина спадкоємицею. *«А наш хан повернувся, скликав усіх своїх підданців і сказав: – На всій землі немає такої мудрої жінки, як Алтан-Хайша! Як умру – хай вона править моєю країною! Так і сталося, як бажав хан. Коли помер він, стала правити ханством Алтан-Хайша – Золоті ножиці, дівчина з бідної юрти.»* [5, с. 106-118]. Так ми можемо спостерігати еволюцію від звичайної дівчини до правительки завдяки силі розуму та кмітливості героїні.

Як ми вже зазначали сюжети в цих казках загалом реалістичні, хоча в деяких варіантах певна чарівність присутня. Так, в італійській казці на початку стара жінка-чарівниця благословляє новонароджену доньку селянина красою та розумом, а далі всі події розгортаються за типовим сюжетом, залишаючи казку, соціально-побутовою. Або, наприклад, в азербайджанській казці «Носильник Ахмед» герой мусив би боротися з драконом, єдиним чарівним елементом казки, але оскільки він боїться смерті й навіть вирішує тікати з міста, його дружина-царівна вигадує йому розв'язання проблеми: *«– Який ти, Ахмеде! – каже дівчина.– Навіщо тобі стрічатися віч-на-віч з драконом? Пошли попереду військо, а сам ітимеш позаду. Коли військо нападе на дракона, ти лишишся осторонь. Пересидиш десь у затінку під деревом, а як дракона здолають, повернешся додому.»* [1, с. 85-94]. Хоч перемагає Ахмед

дракона завдяки щасливому випадку, вигадливість царівни – ознака мудрої дівчини.

Сформований нами образ мудрої дівчини межує з образом чарівної помічниці. Так, наприклад, в згаданій вище шведській казці «Мудра дівчина» наявні елементи чарівної казки, такі як: велетень, чарівний кінь, пекло, чорт, золоті кури, та й сама дівчина розгадує загадки велетня не тільки з допомогою розуму та кмітливості, а й з використанням чарівних предметів.

Тепер розглянемо детальніше образ чарівної помічниці. Вона у фольклорі представлена дружиною, що дарує герою чарівні предмети, сестрою, котра радить братові або ж мудрою дівчиною, яка зазвичай рятує головного героя своїми порадами чи магічними здібностями. Часто чарівна помічниця - донька або полонянка головного антагоніста, тому, коли дівчина допомагає головному герою долати перешкоди, вона рятує не тільки його життя, а й своє.

Чортова або ж змієва донька зустрічають героя у володіннях свого батька, спершу вмовляють його тікати якомога хутчіше, коли ж хлопець не погоджується – чарами й порадами допомагають перемогти. Наприклад, у казці «Про царевича Йвана й чортову дочку» чорт загадує хлопцю нездійсненне завдання: *«Отже, каже, гляди, щоб ти мені вирубав, викорчував, зорав, пшениці насіяв, щоб вона за ніч поросла, нажав, намолотив, намолов, зпик и щоб на снідання мені булку приніс! - наказав, аж зажурив того Йвана. — Як-же, каже, не зробиш, то моя ніч, а твоя голова з пліч...»* [38]. Герой не знає відгадки й журиться через ймовірне покарання, але чортова дочка заспокоює хлопця: *«Та я вже цю загадку давно знала, коли до тебе голубкою прилітала...»*. Вночі вийшла, як свисне, *«чортів налетіло без щоту»* [38]. За такою ж схемою рятує героя й себе змієва дочка з однойменної казки, її чарівні сили поєднанні з вигадливістю допомагають ховатися від переслідувачів: *«— Це за нами женуться. Ну, ти будь сторожем, а я стану пшеницею. І стала змієва дочка пшеницею, а Іван сторожем. От прибїгли*

слуги на конях до пшениці та її питають Івана-сторожжа: — Чи не бачив, не бігли сюди двоє — дівчина й парубок? Іван ї каже: — Ні, бачив, бігли тоді, як сіялась оця пшениця.» [13]. Тут ми можемо спостерігати вже не тільки використання розуму, а й звернення головної героїні до чар.

Окрім чар чарівна помічниця нерідко послуговується чарівними предметами, як от, наприклад, Зарніяр-ханум з азербайджанської казки «Бахтіяр» використовує чарівний перстень дивів, щоб допомогти чоловікові: «— Не журися,— сказала Зарніяр-ханум.— Я порятую тебе. Ось візьми цей перстень і йди на схід сонця. Три дні й три ночі йтимеш і прийдеши у царство дивів. Накинуться на тебе диви, а ти не лякайся. Покажеш їм цей перстень — і вони й пальцем тебе не зачеплять, усе зроблять, що тобі заманеться. Це перстень не простий, на ньому знак самого царя дивів!» [1, с. 31-55]. Але образ Заніяр-ханум вартує більшої уваги, оскільки, на нашу думку, її можна вважати яскравою представницею саме дівчини-розумниці. Вона послуговується не тільки чарами, а й гострим розумом, коли падишах, бажаючи згубити Бахтіяра, посилає його на той світ, Заніяр-ханум вигадує не тільки порятунок для чоловіка, а й помсту правителю: «— Твоєму лиху можна зарадити,— сказала Зарніяр-ханум.— Піди й скажи падишахові, щоб наказав скласти на майдані гору дров і облили їх олією. А сам ти залізь на самісінький вершечок. Як запалає вогнище, підніметься густий чорний дим і сховає тебе від людських очей. Я тим часом обернусь голубкою, тебе перетворю в паличку і винесу з вогню цілим і неушкодженим. Не сумуй. Побачиш, як я з падишахом поквитаюсь.» [1, с. 31-55]. Помсту Заніяр-ханум втілює написавши листа падишаху, нібито від його рідні з того світу, в ньому вона присоромлює його за те, що сам їх не провідав й наказує тому завітати в гості. Наляканий падишах виконує наказ «рідні» й гине: «Наказав падишах скласти на майдані п'ятсот в'язок дров, потім виліз з усією своєю родиною, візиром і цирульником на самісіньку гору й звелів підпалити одразу з чотирьох боків. Небачений вогонь здійнявся до неба й поніс падишаха з усією його родиною, візиром та

цирульником на той світ» [1, с. 31-55], а Бахтіяр зі своєю мудрою та хороброю дружиною Заніяр-ханум правлять країною. Цікаво, що в ній також можна простежити риси вірної дружини, адже, коли її чоловік лишається в у саду Гюлістана Ірама, вона відправляється на його пошуки й повертає додому, разом із чарівною квіткою для падишаха, про яку Бахтіяр під дією чар забув. Таким чином Заніяр-ханум увібрала у себе риси кількох жіночих казкових персонажів, утворивши збірний образ дівчини-розумниці.

Особливістю перемоги дівчини-розумниці над антагоністом можна вважати відсутність вбивства як акту. Зазвичай противник гине або самознищується без втручання героїні, таким чином вона перемагає його розумом та хитрістю, що тільки підсилює дурість противника. Так, наприклад, є доволі поширеним сюжет, де змій або чорт вирішують випити усю воду, щоб спіймати утікачів і самі лопаються. *«Прибігає змія до тієї річки, перекинулася зараз щукою, – давай гонитися за тією рибою: що хоче вхопити, то окунь повернеться своїм пір'ям гострим до неї, то вона й не візьме його. Гонилась, гонилась — так-таки не вловила та надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила-пила, напилась багато та й лопнула»* [13, с. 100-107].

В обох вище згаданих типах мудрої дівчини та чарівної помічниці простежуються такі спільні риси: розум, далекоглядність, вміння вирішувати складні завдання, мудрість та допомога чоловікові, нареченому, прекрасній царівні або ж собі самій. Відмінним є те, що мудра дівчина послуговується саме своїм розумом, а чарівна помічниця орієнтується більше на чари.

В нашій роботі ми спробували вивести та схарактеризувати образ дівчини-розумниці, який складається з рис притаманних наведеним вище образам мудрої дівчини та чарівної помічниці. В цьому варіанті епітет «розумниця» підкреслює не тільки розумові якості, а й виступає як збірне поняття, що описує вправність, багатогранність та ладність дівчини: *«та така ладна, що на все здатна»*. Така героїня охоплює естетичні погляди свого народу на жіночий ідеал. У багатьох описах фольклорних протагоністок

наголошується на унікальності героїні, як от: *«такої красивої немає на всьому цілому світі»*, *«такої як вона ніхто ніколи не бачив»*, *«її врода неповторна й дивовижна, пари їй немає на всьому світі»* [32]. Вбрання дівчини підсилює її статус і відповідає зовнішності: золоте, срібне чи діамантове, воно зіткане з зірок, усе сяє, міниться, переливається. Так, підкреслює привабливість жіночого начала та возвеличує жіночність [32].

Розглянемо детальніше на прикладах найважливіші риси дівчини-розумниці.

Основні з них, зрозуміло що кмітливість та винахідливість. Дівчина-розумниця завжди знаходить несподівані та креативні рішення для складних ситуацій. Вона швидко думає та діє.

Попри те, що акцент в образі дівчини-розумниці сконцентрований саме на її розумі, відважність теж займає певне місце в її характері. Дівчина-розумниця може відчувати страх та все одно продовжує розв'язувати проблему, коли це вимагає сміливості. Дівчинка Марійка з казки «Марійка й баба-відьма» хоч і боїться та все ж діє: *«Ну, — подумала Марійка, — чия відвага, того й перемога»* [18, с. 215-219]. В цій казці, хоч дівчинка й керується тільки допомогою помічниці та своєю кмітливстю, але все ж саме відважність та чисте серце допомагають їй подолати всі перешкоди. Саме хитрістю та сміливістю керується дівчина з узбецької казки «Доньчина відданість», вона відправляється на пошуки ліків для хворого батька й, коли натрапляє на дракона, хоч і дуже лякається, та виду не подає, тому дракон вражений її хоробрістю, допомагає героїні: *«Я стільки добра проковтнув, в дівчина и не зважила на те. Такій сміливиці можна було б і допомогти»* [42, с. 126 - 134].

Дотепність – ще одна риса дівчини-розумниці, зазвичай вона проявляється в її жартах, кепкуваннях з залицяльників, або розв'язання проблем чи загадок. Так, наприклад, героїня азербайджанської казки «Дотепна Зарніяр» Зарніяр змушена була рятувати свого чоловіка з неволі падишаха,

зигравши з тим в нарди, щоб перемогти правителя дівчина надурила його kota, випустивши на того мишей. Вона не тільки перемагає падишаха, а й карає його, за дурість та несправедливість. Цікаво, що падишах так ніколи й не дізнався, хто так його провчив, бо красуня Зарніяр була перевдягнена в чоловічий одяг. *«Розпитала Зарніяр слугу, що там і як було, та й загадала йому наловити багато мишей і зачинити їх у великій скрині. Потім узяла з собою срібло та золото, переодяглась у чоловічий одяг і подалася визволяти чоловіка.»* [1, с. 101-106]. В образі дівчини розумниці дотепність часто межує з хитрістю. Наприклад, в українській казці «Гайгай» дружина героя перемагає Гайгая, вигадавши для нього, дотепне і легке завдання – вирівняти кучеряву волосинку, коли ж Гайгай з тим не впорався – дівчина перемогла, врятувавши свого чоловіка та сестер. *«— Бачите сей волосок? Треба його вирівняти. Мусить бути прямиий, як стріла!... — Та я ж бачив, як ковалі залізо наперед нагріють, а тоді вирівнюють! І всунув волос у вогонь. А той лиш зашкварчав. — Такий ти силач?! — сміється з нього жінка. — Тоненький волосок — і той не зміг вирівняти. Забирайся з хижі!»* [13, с. 390-394].

Хитрість, також одна з рис дівчини-розумниці, вона майстерно використовує її, щоб виплутатися з небезпечних або складних ситуацій, часто перемагаючи тих, хто набагато сильніший або впливовіший за неї. З допомогою хитрості вона вивідує таємниці лжечоловіка, як в українській казці про Лугая: *«— Певно, я буду вмирати, то признайся мені, чоловіченьку, хоч перед смертю: звідки в тебе така сила і як її можна перемогти? Ліктиборода не хоче казати, але жінка просить та й просить. Врешті признався: — Моя сила, — каже, — в дванадцятій горі, в золотій дірі. Гора раз на рік відкривається — моя сила показується.»* [13, с. 489-495], або ж як в іспанській казці «Прекрасна Розалінда» героїня дурить старого лихого турка, щоб врятувати молоду інфанту: *«— Доброго вечора, синьйоре. Дозвольте, я вам допоможу. А ви відпочиньте трохи, у вас дуже втомлений вигляд... Ну, то давайте я замість вас мішатиму, — сказала Розалінда... Мішай-мішай, —*

сонно пробурмотів турок та й заснув. Тоді дівчина взяла та й перекинула казан з чаклунським зіллям просто на турка. Ох, що тут почалось! Турок одразу зсохся, став худим, як тріска, і нарешті розсипався купою порохна.» [22, с. 47-55].

Хитрістю замість зброї також користується дівчина Оріся з казки «Хитра молодиця і трістенник». Її чоловік хворіє й єдине, що може вилікувати – танець гарно вбраної дівчини, його дружина Оріся з незаможної родини й не має гарного вбрання, тому відправляється на пошуки. На своєму шляху вона зустрічає трістенника або ж чорта і коли той змушує її танцювати, вона по черзі просить у нього всі елементи строю: файну сорочку, горботку, якої світ не видів, файні капці, панчохи, стьожки та ковтики. « — *Молодичко, в танець! Оріся відповіла: — Я пішла би в танець, та, ади, не маю такої файної сорочки, яку ще світ не видів. Трістенник вискочив у сіни та за якусь хвилину приніс їй сорочку, вишиту зірками — як ті, що на небі. Від сорочки сяяло, що аж очі сліпнули. Трістенник прохрипів: — Молодичко, в танець! — Я пішла би в танець, але не маю і горботки, якої світ не видів.» [18, с. 98-100]. Коли ж Оріся все отримує, просить ще віночок, чим сильно розлючує трістенника й тікає від нього: «*Він бив хвостом по землі, аж курява зчинилася в хаті. А хитра молодиця, коли її не стало видно, раптом закукурікала. Трістенник налякався й ніби крізь землю провалився.» [18, с. 98-100].**

Незважаючи на таку двозначну рису, як хитрість, дівчина-розумниця лишається на боці справедливості та спершу діє так, як велить їй чесне серце. Вона завжди дбає про свою родину та будь-кого, хто потребує її допомоги. Так часто її відважність та кмітливість допомагають не тільки їй, але й її близьким. Роль рятівника в казках, та й фольклорі загалом, зазвичай відводиться саме чоловічим персонажам, та часом дівчина розумниця може виконувати цю функцію. Наприклад, героїня української народної казки «Царівна Оленка й красуня-полонянка» Оленка, тікаючи від небажаної долі, опиняється на тому світі, де зустрічає красуню-полонянку, яку змії утримує у своїх володіннях.

Дівчина-розумниця не тільки сама повертається додому живою та неушкодженою, а ще й рятує полонянку: « — Я прийшла за тобою, — промовила Оленка. — Ти поклади руку на моє плече, і підемо туди, де сяють зірки, де грають хвилі синьої ріки. Незнайома їй думати про таке боялася. Вона розповіла: — Мене стереже вдень і вночі кіт, який має дванадцять голів, дванадцять ротів і двадцять чотири сталевих очиська. Я мушу жити тут самотньо доти, поки не дам згоду віддатися за змія. — Та нас тепер двоє... Ми з тобою перехитримо злого kota-потвору, — потішала Оленка.» [15, с. 235-238]. В цьому прикладі гарно можна простежити відмінність дівчини-розумниці, яку представляє Оленка та діви в біді – красуні-полонянки. Оленка діє рішуче, використовує хитрість та хоробрість, а красуня-полонянка не одразу наважується на втечу, проявляє невпевненість та страх.

Важливим також є ім'я дівчини-розумниці, воно не лише виокремлює персонажа, а й підкреслює її певні характерні ознаки. Так, наприклад, героїню бурятської казки «Алтан-Хайша — золоті ножиці» охрестили так, саме через гостроту її розуму. « — Звуть мене Алтан-Хайша — Золоті ножиці. — Чому ж тобі таке ім'я дали? — А я всі хитрощі-мудрощі відгадую, мов нитки ножицями розрізаю.» [5, с. 106-118].

Дівчина-розумниця - цілісна особистість, мудра, розважлива, впевнена в собі та з гарною інтуїцією. Вона більше, аніж просто наречена головного героя. У фольклорі це образ жінки, котра, використовуючи свої розумові здібності, вирішує «невирішувані» питання, рятує майбутнього нареченого, батька або чоловіка від покарання.

2.2 Образ діви-войовниці

Першочергово образ жінки в усіх культурах асоціюється з хранительською домашнього вогнища та дарувальницею життя. Діва-войовниця – один із

архетипних жіночих образів у світовому фольклорі. Вона займається традиційно чоловічими справами, зазвичай пов'язаними з війною: виходить на двобій з ворогом, веде за собою військо, переймає на себе обов'язки батька у випадку його немічності. Наприклад, у китайській легенді, описаній Гань Бао, дівчина, на ім'я Лі Цзі вбиває змію, яка пожерла багатьох дівчат з її села й таким чином виступає на захист свого народу [31, с. 537–539].

В нашій роботі ми вводимо термін «дівка-войовниця», а не «жінка-богатирка», щоб підкреслити хитрість і вправність дівки-войовниці. У казках жінка-богатирка зазвичай наділена надприродною фізичною силою, тоді як дівка-войовниця демонструє вміння вести бій, планувати та перемагати за допомогою розуму. Саме термін дівка-войовниця підкреслює військові здібності, а не просто фізичну силу, що робить образ багатограннішим. Окрім того, він походить від слова «войовничий», що вказує на відважність та запал, характерні саме для образу дівки-войовниці. Так, вибір цього терміну акцентує на інтелектуальних і бойових здібностях.

Дівки-войовниці займають особливе місце в міфології багатьох народів світу. Зазвичай це героїчні жінки, наділені неймовірною сміливістю та силою, які часто виступають як символи відваги, честі та справедливості. Вони не тільки сильні фізично, а й також наділені гострим розумом та далекоглядністю, тому нерідко в міфології богині війни також виступають в ролі богинь мудрості. Наприклад, усім відома Афіна – давньогрецька богиня, покровителька військового мистецтва, мудрості та ремесл. Цікаво, що Афіна вважалася покровителькою саме війни оборонної та допомагала своїм воїнам у хвилини крайньої небезпеки, на противагу своєму брату Аресу, який був богом жорстокої, агресивної та несправедливої війни. Близька до Афіни – Мінерва – римська богиня мудрості та справедливості, покровителька закону, перемоги, мистецтв, торгівлі та стратегії. Вона, як і Афіна, уособлює оборонну війну, на противагу Марсу – війні загарбницькій. Ще одна грецька богиня війни – Енію, вона була супутницею Ареса, в деяких переказах виступає як

його мати або сестра, та вносила сум'яття в битву, викликаючи у воїнів лють. Часто ототожнювалася з римською богинею війни Беллоною. Беллона - римська богиня війни, дружина або ж сестра Марса, часто зображувалася озброєною списом, мечем та смолоскипом жінкою.

Загалом в грецькій та римській міфологіях культ діви-войовниці був доволі поширений, тому окрім вище згаданих богинь, певні риси можна простежити й в деяких менш відомих образах. Наприклад, Амастріс - дружина Діонісія з Гераклурії, яка заснувала своє власне місто-державу, завоювавши та об'єднавши кілька поселень.

Окрім божеств, в античній міфології існувало войовниче плем'я жінок-амазонок, які утворили могутню державу на чолі зі своєю царицею. Шлюб вкладали з представниками сусідніх племен для продовження роду, але ніколи не жили сім'ями. Новонароджених хлопчиків вбивали або ж в кращому випадку віддавали чоловікам, а от дівчаток лишали та виховували для війни. Батьками амазонок заведено вважати вище згаданого бога війни Ареса та німфу Гармонію, яка була покровителькою ясена – дерева з якого робили списи. Амазонки були вправними вершницями та лучницями, а зброєю їм слугували подвійні сокири, списи, луки та щити. Близькі до античних амазонок скандинавські валькірії. Діви-войовниці, які беруть участь в розподілі перемог і смертей в битвах, виступають як помічниці Одіна. Цікаво, що забирають вони душі полеглих з поля бою в образах чорних ворон, лебедів або вершниць [50, с. 61-66].

Нерідко в міфології діву-войовницю могли ототожнювати або наділяти силами певної тварини. Так, наприклад, Сехмет - богиня війни у староегипетській міфології, володарка Єгипту, зображувалася як жінка з головою левиці в довгій перуці та сонячним диском на голові або ж як цілком левиця чи змія. Образ Сехмет доволі двоїстий: вона одночасно була покровителькою єгипетських завоювань та захисницею Єгипту, таким чином поєднувала в собі риси грецьких Афіни та Ареса. Окрім війни владі Сехмет

також підпорядковувалися епідемії та пустельний вітер, який саме через неї єгиптяни називали «подихом Сехмет» [54, с. 181].

В ірландській міфології богиня війни поставала в образі ворони, яка в свою чергу уособлювала трьохлику богиню. Три сестри Бадб, Маха та Моррігана втілювали три різні аспекти війни. Так, Бадб надавала воїнам відвагу і божевільну хоробрість, її ж відсутність - викликала невпевненість і страх, тому саме від неї зазвичай залежав результат битви. Діва-войовниця Маха асоціювалася із родючістю, землею, царським правлінням, війною та кіньми, їй присвячували голови вбитих ворогів. Третя богиня - Морріган участі в самих битвах не брала, але завше споглядала за полем бою та допомагала обраній стороні [53].

Гарно простежується образ діви-войовниці в ісландській літературі. В лицарських сагах такі героїні мають своє особливе позначення – «діва-володарка» (*meykongr*), самі ж вони знаменно іменують себе «королем» (*kongr*), але не «королевою» (*dróttning*). На відміну від інших культур, в ісландському фольклорі існує особливий різновид жанру лицарської саги, в них йдеться про одноосібних володарок, для яких одруження означає послаблення влади, а отже, шлюб і всіх наречених вони відштовхують або ж вбивають.

В західносемітській міфології богиню війни представлено – Анат, котру також пов'язують з полюванням та війною. Вона присутня в багатьох угаритських міфах як союзниця Баала, котрого рятує з пекла. Теодор Дж. Льюїс схарактеризувала її як «безсумнівно, найяскравішу з угаритських богинь» [52 с. 115–121].

Хоч в українських українському фольклорі образ жінки-богатирки або ж діви-войовниці малопоширений, частіше жінка-протагоністка постає в ролі жінки-чарівниці, такої собі помічниці героя, мудрої дівчини-розумниці, дівчини-сирітки, мудрої дружини, в нашій роботі ми розглянемо кілька

прикладів казок, в яких героїня постає втіленням рис притаманних діві-войовниці.

Характерною рисою діві-войовниці можна також вважати яскравість та непересічність її зовнішності, так Дурга - індуїстська Богиня, зображується нестерпно яскравою, з десятьма руками, верхи на леві або тигрі, завжди усміхнена та озброєна, з квіткою лотоса в руках. Деві Дурга уособлення краси, материнства, сили та воїнської доблесті [49, с. 93–94]. Часто діву-войовницю наділяли надприродними гіперболізованими здібностями. Так, наприклад, дочка міфічного володаря вольсків Метаба, Камілла, яка допомагала своєму союзнику, королю Турну з Рутулів, боротися з Енеєм та троянцями описувалася, як швидка діва, що могла бігати по полю пшениці, не ламаючи верхівок рослин, або по океану, не намочивши ніг [6, с. 250].

В казках діва-войовниця зазвичай належить до королівського, царського або ж ханського роду, як правило це донька правителя, хоча можна зустріти поодинокі випадки й перетворення звичайної дівчини на діву-войовницю. Гарним прикладом такого перетворення можна вважати Мару з болгарської народної казки «Мара – селянська дочка». Дівчина звичайна селянка, не царська дочка і не діва-войовниця від народження, спершу служить Оху та його батьку змію, але згодом тікає від них й просить у короля військо для того, що перемогти ворога. Мара сама очолює його та вбиває противників, тобто перетворюється на діву-войовницю: *«– Дай мені двісті найхоробріших твоїх воїнів, і я піду битися з ворогом лютим! – відповідає йому Мара. Дав їй цар двісті воїнів, і повела їх Мара прямо до печери змія Оха. Довго билися зі зміями воїни, поки нарешті вбили страшного змія і його сина Оха та забрали всі їхні скарби. Роздала Мара скарби тим, у кого змії Ох забирав їх, усіх обдарувала, та й матері трохи припасла. Повернулася вона до рідного села, і зажили вони з матір'ю багато та щасливо.»* [29]. Коли ж з ворогом покінчено, повертається до попереднього життя.

Зазвичай діва-войовниця відправляється на війну замість свого батька, подібне трапляється, в тому випадку, якщо в сім'ї немає синів і вона як батькова спадкоємиця має перебрати на себе їх обов'язки. Наприклад, Гарпаліка фракійська героїня, її батько змалечку виховував, як чоловіка, навчав швидкого бігати, їздити верхи та стріляти з лука. Вона брала участь у всіх битвах разом з батьком і в одній із них урятувала йому життя. Коли ж царя за його жорстокість вигнали, Гарпаліка разом з ним стала розбійницею. Або ж Чітрангада – героїня давньоіндійського епосу «Магабгарата», в її батька не було синів-спадкоємців і тому вона добре зналася на війні та керувала арміями, захищаючи свої землі та людей [48, с. 7–9]. Схожий сюжет зустрічається і в українській казці «Про Марусю - козацьку дочку», де головна героїня йде замість старого батька на війну: *«Настала війна. Стали брати рекрутів, ратників і в ратники брали людей зовсім немолодих. Черга прийшла й до Марусиного батька; а він старий, нездужає, а перемінити нікому, у нього не було синів. Маруся й каже: — Тату, піду я за вас у службу.»* [46, с. 92]. Туди її споряджають як повноцінного воїна: купують коня, одяг, шаблю. *«Нічого робити. Купив батько їй коня, справив одягу, шаблю і вирядили в полк. А той полк зараз і погнали на війну.»* У двобої діва-войовниця не поступається побратимам: *«Маруся шаблею розмахує, мов проворній козак, і як прийшлося до діла, так вона лучче всіх воювалась, так що і начальники і заперемітили і все похв-ляли. А вона молода, статна та сь себе хороша, розвіжжає поміж ворогами та, куди ни махне шаблею, такь голови и летять...»* [46, с. 92-95].

Подібний сюжет має грецька казка «Царівна йде на війну», в ній вже наймолодша донька царя, єдина хто розуміє переживання старого батька через майбутню війну, відправляється туди замість нього. *«— Прийшла вістка іти на війну, а я вже старий, немічний... — Не журіться, батечку! Пошійте мені чоловічу одягу, дайте доброго коня, і я поведу ваше військо. — І не думай,— злякався цар,— хіба можна дівчині воювати? — Не бійтеся за мене. — вмовляла*

дочка...Цар наказав пошити для меншої дочки чоловічу одягу, сам вибрав найкращого коня, і царівна очолила батькове військо. Невдовзі країну облетіла нова, радісна вістка: ворог розбитий ущент.» [21, с. 46-50].

Характерним для діви-войовниці є переодягання або маскування себе під чоловіка-воїна, тобто перебирання на себе всіх функцій та обов'язків протилежної статі, а також притаманних їй рис. Так, героїня бурятської казки «Гарюлай-Мерген та його відважна сестра Агу-Ногон-Аваха» Агу-Ногон-Абаха відправляється рятувати свого брата й перевдягається в чоловічу одягу – виконує роль героя-протагоніста: *«Агу-Ногон-Абаха повернулася в палац і довго плакала, а потім переодяглася в братову одягу, оперезалася його ременем, приторочила сагайдак зі стрілами, узяла лук, сіла на рудого коника і поскокала в гори шукати мангатхая.» [5, с. 141-157].* Героїня таджицької казки «Завзята Гулсанам» виряджається на пошуки коханого й перевдягається в одяг пастуха: *«Як почула дівчина страшну звістку, серце в неї зайшлося від болю, й надумала вона врятувати Гасана. Нікому вона нічого не сказала, а вбралася пастушком і рушила в дорогу.» [41, с. 120-133].* Гулсанам окрім порятунку коханого, також рятує трьох хлопців та їх дружин від дева, таким чином діє як герой в мандрах.

Популярним є сюжет зустрічі такої дівчини з майбутнім чоловіком та попередньої «чоловічої дружби» з ним. Коли про жіночу натуру псевдотовариша починає здогадуватися мати, сестра або ж сам хлопець, діва-войовниця змушена проходити випробування. Наприклад, у сирійській казці «Царівна Алмарай» головна героїня перевірялася на жіночність тричі, але вдало впоралася тільки з двома. Повернення її до жіночого образу сприяло скорому одруженню з молодим правителем [22, с. 3-24].

У багатьох випадках переодягнена дівчина вступає на службу до короля й виявляє невірність королеви. Ту згодом карають, і король одружується з дівою-войовницею. Приклад такого сюжету прослідковується в португальській казці «Хрещена дочка святого Петра». Зустрічаються також

сюжетні елементи, коли діва-войовниця приймає певну обітницю, як от, наприклад, обітниця мовчання в українській казці «Про Марусю козацьку дочку», або втрачає мову, як у грецькій казці «Царівна йде на війну». У ній дівчина, потрапляючи в замок нареченого, мовчить і жодного слова не проговорює, аж доти, доки чоловік не йде до шлюбу зі лженареченою. « – *Відтепер ти будеш німою, – раптом заговорила німа дівчина – Іди собі, звідки прийшла! Я три роки мучилась, бо втратила мову з переляку. А ти наділа вінок нареченої та думаєш, що ти тут хазяйка! Не бувати цьому! Царевич відмовився від нареченої, яку йому нараяла мати, і залишився жити зі своєю царівною. Так вони все життя пройшли разом у щасті.*» [21, с. 46-50]. Якщо в казках дівчина ще пробачає нареченому зраду, то в епосах образити діву-войовницю означає померти. Так, наприклад, у британських сагах про короля Артура королева Гвендолін не пробачає своєму чоловіку Локрину зради з королевою Естрільдою, і тому збирає армію та виступає проти зрадливого чоловіка. В битві Локрін гине й вона править його землями [51].

Окрім фізичної сили часто діва-войовниця також наділяється рисами дівчини-розумниці, а саме кмітливістю. Так, наприклад, дівчина Маруся з вищезгаданої казки «Про Марусю - козацьку дочку» потрапляє на той світ до тітки свекрухи, котра посилає її туди на вірну смерть. Дівчина дурить тітку, вдаючи, що з'їла принесену страву, а сама ховає за пояс. «*Думала – думала Маруся, де його на світі діти ту руку? Тітка відхилилась, а вона за ту руку й підіткнула її під пояс. Тітка питає: — А що, з'їла? — З'їла. — Ручко, ручко, де ти? — Ось тут, під поясом. Тоді тітка подумала вже, що Маруся з'їла руку.*» [46, с. 92-95]. Таким чином, вона уникла долі довіку жити на тому світі, адже в казках з'їсти чи випити щось зі столу в потойбіччі означає лишитися там назавжди. Риси дівчини розумниці також простежуються в героїні таджицької казки Ширмог, їх виокремлює богатир Аваз: «– *Хотіла застерегти тебе від лиха. – Що ж то за лихо? – здивувався богатир. – Ти під'їхав спраглий, розпашилий, а в такому стані пити без передиху студену воду небезпечно. –*

Ясно, – мовив Аваз. – Виходить, ти не тільки вродлива, а й мудра.» [41, с. 133-139].

В азербайджанській казці «Три сестри» наймолодша сестра рятує двох старших від дервіша, а потім і сама його перемагає. Так, вона послуговується хитрістю, щоб спершу надурити, а потім вбиває, штовхнувши зі сходів, що загалом хоч і не вимагає визначної фізичної сили, але потребує певної відважності та спритності, які притаманні діві-войовниці: *«– Мене привезли сюди вночі, – сказала жінка, – і я не знаю, куди тут іти. А ти ж щойно сходами йшов і знаєш дорогу, іди попереду, а я вслід за тобою. Пішов дервіш попереду. Глянула жінка праворуч, глянула ліворуч, важко зітхнула й прошепотіла: – Ранок ясний! Порятуй мене! Я буду вік тобі вдячна! Віддам усе, що забажаєш. Сказавши це, вона штовхнула дервіша, і той покотився сходами униз, а там напали на нього лев з тигром і роздерли.» [1, с. 73-85)].*

Діві-войовниці не тільки сильні фізично, але й духовно, вони хоробрі, мудрі, моментами відчайдушні, віддані своєму народові, чоловіку та батьку. Їхнє завдання: боротьба за своїх людей, за мир та за своє кохання, не втрачаючи при цьому жіночності. Так, героїня нартського епосу Донька Даргавсара збирає одноплемінниць - жінок і дівчат та веде їх у бій на допомогу знесиленим, пораненим чоловікам, на помсту за вбитих ворогом родичів.

Ще один з прикладів відчайдушної боротьби діві-войовниці за свій народ - каракалпакський епос «Кирк киз». В ньому розповідається про сорок дівчат, яких очолювала мудра та хоробра діва Гулаїм, вони захищали увесь Узбекистан та боролися за свободу народу. Коли місто в якому перебували войовниці оточили ворожі війська калмицького хана, Гулаїм з військом відбивалися від ворогів і тримали оборону фортеці кілька днів та ночей. Коли ж дівчина втратила всіх своїх подруг, вийшла з фортеці, зняла свій шолом і викликала хана на бій. Сміливість Гулаїм так його налякала, що він, побачивши свою смерть в її обличчі, розвернув військо.

Як ми вже згадували вище, діва-войовниця рідко, але може бути представлена в образі звичайної дівчини, що ніяк не применшує її хоробрості та вірності народу. Так, наприклад, хоробра донька пастуха Ширмог з таджицької казки «Аваз» мужньо обороняла своє поселення: *«Ой, не питай, – сказав йому один дідусь.– Наша хоробра Ширмог мужньо билася з напасниками та її поранили, закували в ланці руки й ноги й повезли з собою.»* [41, с. 133-139].

Одна із характерних рис діви-войовниці двобій з претендентами на місце її чоловіка. Вона погоджується на шлюб тільки в тому випадку, якщо майбутній наречений здобуде перемогу у двобої, котрий зазвичай складається з їзди верхи на конях, стрільбі з лука та боротьбі на мечях або голіруч. Подібний сюжет зустрічається у більшості народів світу, як от у британській міфології королева Корделія донька короля Ліра воює з різними претендентами на свій трон, особисто керуючи армією в битвах. Схожий сюжет простежується в українській казці «Як бідняк царем став», де для того, щоб одружитися з царівною майбутній наречений мав довести, що гідний її руки та не поступається дівчині, ані вміннями, ані силою: *«А цар-батько й говорить: - У мене дочка - богатирка. Вона так стріляє з лука, що за двадцять кілометрів може вцілити стрілою. Як зможеш стріляти з того лука, то візьмеш мою дочку. І є в мене меч. Моя дочка рубає мечем найгрубшого дуба з першого маху. Мусиш і ти спробувати. Третє - є в мене кінь. Дочка їздить на ньому. Ти маєш проїхати тим конем. Зробиш це все, значить, зіграємо весілля, а не зробиш — виходжу проти тебе війною.»* [43, с. 17-20].

До окремої категорії дівчат-войовниць ми відносимо героїнь казок про дівчат та розбійників. Героїня цих текстів втілює в собі риси діви-войовниці та дівчини-розумниці. Загалом для кращого розуміння образу потрібно детальніше розглянути ці сюжети казок. Так, їх існує 3 типи: перший, коли батьки лишають дівчину саму вдома й вона вбиває усіх розбійників, які хочуть пограбувати сім'ю, окрім одного, саме він через певний період часу приходить

до неї свататися. На цьому етапі сюжет може розвиватися кількома шляхами, але в усіх випадках дівчина перемагає противника; другий, коли до дівчини сватаються розбійники та вона, погодившись на шлюб, потрапляє до них, згодом дізнається про те, ким є її чоловік і за допомогою кмітливості або сили долає проблему; третій, коли в батька розбійник по черзі висватує й вбиває усіх доньок, окрім молодшої, яка сама або з допомогою служниці, викриває злого чоловіка.

Основні риси, які простежуються в героїнь – хитрість та відважність. Так, в казці «Як дівчина шістьох розбійників стратила» вона хитро дурить розбійників, кажучи, що гроші в коморі/льоху/підвалі, й заманює їх туди по одному: *«Вона каже: Нема в мене гроший, але в коморі. Зачекайте! А я піду принесу!»*, а також пародіює голоси розбійників, щоб вбити усіх: *«Але тії питаються его: «А що? е гроші?»». А вона підклалась під голос злодія і каже: «Є! е! такі, що страху Лізь-лізь!»*. Лізе другий —другому так зробила. Досить!» [23, с. 512-513]. Відважність дівчини підтверджує її приналежність до образу діви-войовниці: вона не сильніша за розбійників, але хоробрість в поєднанні зі стратегічною хитрістю допомагають їй подолати противників: *«Пішла до комори, зачинилася, засвітила каганец, взяла різак та й чикає. Але злодії не могли її дочекатися, — пішли ся добувати. Що влізе еден, - то вона відрізи голову, кини в діжку; а толуб поставит на-серед хати, то й стоїт.»* [23, с. 512-513]. Так само події розвиваються й у казці «Як дівчина одинадцять розбійників вигубила. [23, с. 513-514].

Розум і кмітливість також рятують дівчині життя й, окрім того допомагають викрити розбійників королівні з казки «Як розбійник дівчат губив, доки наймолодша королівна его загубила». Вона знаходить тіла своїх загиблих у розбійника сестер і повертає їх додому, щоб довести злочини чоловіка: *«Взяла вона збиратися. Забирає багацько манатків і каже слугі ті сестри обвинути манатками і вложити. Він як заглянув, що таке багацько*

манатків, каже: «Та нащо тобі того брати тільки?». - Як то на-що? каже треба буде прибратися, як приїдем!»» [23, с. 510-512].

У варіантах, де героїня виходить заміж за розбійника, а потім викриває його, фізичне покарання здійснюють батьки/брати/козаки. Таким чином дівчина не використовує фізичну силу, але від неї вимагається неабияка відвага, щоб звільнитися від розбійників: «Ті розбійники полякалися дуже, а той пан свиснув. Та козаки впали до покою і геть ті розбійники на кавальчики порубали. А тій панні, що така відважна, то похвалу дали.» [23, с. 508-510].

Образ діви-войовниці відображає ідею рівності статей у військовій справі та підкреслює важливість жіночої ролі у захисті та збереженні культури та традицій.

Дотепер невідомо точні передумови виникнення цього образу в мистецтві, та все ж діва-войовниця займає одне з основних місць у класифікації жіночих образів світового фольклору. Існує кілька гіпотез щодо його виникнення та розвитку. Наприклад, Пеггі Сендей вважає подібні образи дів-войовниць пережитком релігійного культу та магічного обряду, які виникли в результаті відображення ритуалів поклоніння природі в давньоскандинавському язичництві в образі валькірій.

Образ діви-войовниці розвивається поступово: спершу амазонки у давньогрецьких міфах, після характерні дівчата-бунтарки-воячки в добу середньовічного лицарського роману і аж до 1970-х років, коли разом зі сплеском феміністичного руху в західній цивілізації образ діви-войовниці набув ще ширшого та глибшого значення. Він лишається одним із ключових дотепер, а особливо зараз, в період війни, коли жінки на рівні з чоловіками воюють проти ворога, виникає велика кількість творів мистецтва, які глибше, ясніше та ширше розкривають образ діви-войовниці.

Висновки до Розділу 2. Отже, образи діви-войовниці та дівчини-розумниці поширені в казковій прозі різних народів світу, де кожна має свої особливі

риси характеру та все ж основні особливості для кожного типу однакові. Так, діва-войовниця кмітлива, відважна, вміє керувати військом та виконувати типово чоловічу роботу, а дівчина-розумниця мудра, сердечна, справедлива та зазвичай наділена чарівними здібностями.

РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯННЯ ОБРАЗІВ ДІВЧИНИ-ВОЙОВНИЦІ ТА ДІВЧИНИ-РОЗУМНИЦІ

Розглянуті вище образи діви-войовниці та дівчини-розумниці мають, як багато спільного, так і відмінного, тому в даному третьому розділі ми провели компаративне дослідження та оформили його результати в таблицю. [Додатки, табл. 1]

Таблиця складається з 9 пунктів, кожен з яких присутній або відображається в житті діви-войовниці та дівчини розумниці. Так, це «зовнішня характеристика», «фізичні/розумові здібності», «ставлення до народу/країни», «стосунки з батьком», «знайомство з нареченим та дошлюбні стосунки», «умови шлюбу/ згода на шлюб», «відмова від шлюбу з ворогом/очікування порятунку», «шлях розв'язання проблем», «допомога ззовні». Обидва образи ззовні уособлюють ідеали жіночої вроди, але дівчина-розумниця ніжна і тендітна, що підсилює акцент саме на розумових здібностях, а діва-войовниця, якщо й не має надзвичайної сили, описується як дужа та вправна фізично. Часто наділена спритністю та духовною силою, вміє виконувати типово чоловічу роботу: вправно керує військом, державою, рятує народ. Дівчина-розумниця теж наділена духовною силою, але направляє її в мудрість та кмітливість, їй притаманна хитрість та вигадливість, які можуть підкріплюватися чарівними здібностями.

Важливим аспектом для порівняння є ставлення до народу та країни. Так діва-войовниця готова воювати та захищати свою країну/народ, часто саме це і є її основною метою, дівчина ж розумниця здійснює порятунок руками протагоніста, допомагаючи йому, подолати противника, сама захищає усю країну й більше сконцентрована на захисті чи допомозі батькові/чоловіку/нареченому.

Значущість постаті батька простежується в обох образах, так, діва-войовниця вирушає на війну замість старого, тим самим проявляє всю свою

дочірню відданість та любов. Стосунки дівчини-розумниці з батьком можуть мати дві варіації: якщо батько антагоніст – допомагає герою перемогти його, якщо ж батько в тексті протагоніст – рятує та допомагає йому, часто розв'язує проблеми й загадки, щоб врятувати життя. Оскільки одним з основних пунктів у казці є шлюб, питання знайомства з нареченим та заміжжя відображається на створені образу. Знайомство діви-войовниці відбувається на війні, в бою, також можливий етап побратимства. Дівчина-розумниця зустрічає нареченого в домі антагоніста, також можливе знайомство в процесі порятунку. Для одруження з дівою-войовницею майбутній наречений має довести, що гідний її руки та не поступається дівчині, ані вміннями, ані силою, також, присутній момент змагання між хлопцем та дівчиною, змагання можуть бути як фізичні, так, і у вигляді загадок. В окремій частині казок, наприклад, про дівчат і розбійників умова для шлюбу достатня кількість багатства у нареченого. Зазвичай умова шлюбу з дівчиною-розумницею – порятунок її від антагоніста або розгадування згадок, може бути як від дівчини, так і від її батька, представленого антагоністом. Діва-войовниця не очікує доки хтось прийде й порятує, сама долає проблему, часто ще й рятує інших. Виключення представляє дівчина з казок про дівчину та розбійників, де вона викриває злочинця перед батьком/братами/козаками та вже вони карають його. Дівчина-розумниця очікує рятівника, якому сама ж допомагає себе рятувати, таким чином рятує себе руками головного героя, або ж рятується сама розгадавши загадки антагоніста, або ж хитрістю і кмітливістю долає перешкоди. Таким чином діва-войовниця допомогу ззовні приймає тільки у певних виняткових моментах, зазвичай керується своїми силами, або ж використовує військо, а дівчина-розумниця отримує допомогу від чар, або чарівного помічника, також допомогою ззовні можна вважати героя-рятівника, але загалом керується своїми вміннями та здібностями. Проблеми діва-войовниці вирішує з допомогою сили та розуму, а дівчина-розумниця - кмітливістю та чарівними здібностями.

Висновки до Розділу 3. Отже, в результаті порівняння двох образів дівчи-войовниці та дівчини-розумниці визначили спільні та відмінні риси. На прикладах з казок простежили, що хоч обидва образи є певними уособленнями ідеалів жіночої вроди, та все ж дівчина-розумниця втілення тендітності, мудрості та кмітливості з акцентом на розумових здібностях, а діва-войовниця – фізичної сили та відваги. Таким чином кожна з них наділена своєю духовною силою, яку й використовує для розв’язання проблем.

ВИСНОВКИ

Завданням нашої роботи було розглянути та дослідити типологію жіночих казкових образів, а також з'ясувати генезу образів діви-войовниці та дівчини-розумниці у казковому фольклорі.

У нашому дослідженні ми зацентували нашу увагу на жіночих образах казкової прози. Спираючись на попередні дослідження з цієї теми ми зібрали та схарактеризували основні жіночі казкові архетипи, а також ввели два нові: дівчина-розумниця та діва-войовниця.

Ми розглянули історію публікацій та досліджень українських казок та їх класифікацій. Ми зібрали та систематизували історіографічні дані, які висвітлюють розвиток дослідження казок в українській фольклористиці. Окремо розглянули праці українських науковців, які присвячені жіночим казковим персонажам. Проаналізовано різні підходи та методи, класифікації жіночих образів на основі типологічних характеристик, основних рис та значення в казкових сюжетах. Наше дослідження включає детальний розбір конкретних казкових сюжетів з участю діви-войовниці та дівчини-розумниці, все підкріплено цитатами з першоджерел, які ілюструють їхні особливості.

Дівчина-розумниця – поєднує в собі риси мудрої дівчини, чарівної помічниці та потенційної нареченої: розумна та кмітлива, допомагає герою з вирішенням складних загадок та випробувань, котрі не потребують фізичної сили. Нерідко виступає порадицею та підтримкою, навчає героя. Вона увібрала в себе всі позитивні якості, утворивши довершений образ. Зазвичай це також потенційна наречена, котра потребує порятунку. Основні риси притаманні дівчині розумниці: кмітливість, хитрість, відважність, вірність, гарне почуття гумору, доброта та чарівні здібності.

Діви-войовниці займають особливе місце в міфології багатьох народів світу. Зазвичай це героїчні жінки, наділені неймовірною сміливістю та силою, які часто виступають як символи відваги, честі та справедливості. Вони не

тільки сильні фізично, а й також наділені гострим розумом та далекоглядністю, тому нерідко в міфології богині війни також виступають в ролі богинь мудрості. В текстах переймає на себе роль чоловіка в певні моменти або на постійній основі займається традиційно чоловічими справами, зазвичай пов'язаними з війною: виходить на двобій з ворогом, веде за собою військо, заміняє немічного батька. Часто вона - наречена за яку герой змушений боротись або ж вступати в двобій з самою дівчиною. Основні риси діви-войовниці: фізична вправність та дужість, відданість, хоробрість, кмітливість, вміння мислити логічно та швидко, почуття гумору та впертість.

Також за мету було поставлено виявити та дослідити спільні та відмінні риси в образах діви-войовниці та дівчини-розумниці. В результаті нашого компаративного дослідження було доведено, що спільними в них є більшість етапів у житті: знайомство з нареченим та дошлюбні стосунки, умови шлюбу, згода на шлюб, відмова від шлюбу з ворогом та очікування порятунку, допомога в бою. Відмінність полягає в шляху вирішення та поведінці героїнь в тій чи іншій ситуації. Дівчині-розумниці та діви-войовниці властиві сміливість, рішучість, кмітливість та незалежність. Загалом, саме ці риси допомагають їм розв'язувати проблеми, однак, дівчина-розумниця надає перевагу використанню розуму та інтелекту для подолання ворога чи перешкод, тоді як діва-войовниця надає перевагу фізичній силі та відвазі.

[Додатки, схем. 3]

Наше дослідження розкриває жіночі казкові образи, що допомагає дослідити та розвіяти гендерні казкові стереотипи. Діва-войовниця та дівчина-розумниця протиставлення традиційним уявленням про діву в біді, що допоможе переосмислити вже чинні норми та створити нові. Так, вивчення подібних сильних, незалежних, відважних і разом з тим не позбавлених кмітливості, доброти та краси героїнь казок сприятиме формуванню позитивного образу жінки в сучасному світі. Окрім усього вище перерахованого наше дослідження сприяє збереженню культурної спадщини,

оскільки в ньому використовуються, аналізуються та популяризуються забуті та маловідомі казки та їхні персонажі, що дуже важливо для підтримання національної ідентичності та розширення культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Азейбарджанські народні казки. Казки народів СРСР. Київ: Веселка, 1991. 236с. URL: http://chytanka.com.ua/ebooks/files/knygy3/azerbaudzhanski_kazky_250314.djvu
2. Англійські народні казки. Казки народів світу. Київ: Веселка, 1980. 151с. URL: http://chytanka.com.ua/ebooks/files/ill/ill5/anglijski_kazky121215.djvu
3. Бодянський, О. Наські українські казки, запорожця Іська Материнки, Москва: Унив. тип., 1835. XX, 47.
4. Болгарські народні казки. Казки народів світу. Київ: Веселка, 1979. 189с. URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/bolgarsky-kazky-140809.djvu>
5. Бурятські казки. Казки народів СРСР. Київ: Веселка, 1987. 199 с. URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/buratski-narodni-kazky-190809.djvu>
6. Вергілій. «Енеїда». Київ: Видавництво художньої літератури "Дніпро", 1972 р. 356 с.
7. Гнатюк, В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Том 6: Байки, легенди, історичні перекази, новели, анекдоти – з Бачки // Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Том 30. Львів, 1911. 358с. URL: http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/wp-content/uploads/sites/3/2016/02/Etnografichnyj_zbirnyk_Tom_30_Lviv,1911_Etnohrafichni_materialy_z_Uhorskoji_Rusi_tom6.pdf
8. Головацький, І. Вінок русинам на обжинки: Уплів Іван Б. Ф. Головацький, Відень, 1846 URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0000679>

9. Голубий килим. Грузинська народна казка. Київ: Молодь, 1954. 16с.
URL: http://chytanka.com.ua/ebooks/files/knygy4/holubyy-kylym_061122.pdf
10. Грищенко, І. Іноетнічна жінка у народній прозі. Специфіка фольклорного відображення. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2012. С. 105-108.
URL: <http://phil.duan.edu.ua/images/stories/Files/2012/articles13-12/14.pdf>
11. Демедюк, М. Образ жінки у казковій прозі Західної України кінця XIX – початку XX століття (за матеріалами “Галицьких народних казок” в упорядкуванні Івана Франка). Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск № 55, 2011. С. 130- 135. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=eBy9n_cAAAAJ&citation_for_view=eBy9n_cAAAAJ:IjCSPb-OGe4C
12. Драгоманов, М. Малорусские народные предания и рассказы [Свод М. Драгоманова], Київ: Изд. Юго-Западного Отд. Русск. географ. о-ва, 1876. XXVI, 434 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Drahomanov_Mykhailo/Malorussskyye_narodne_predanyia_y_rasskaz/
13. Дунаєвська, Л. З живого джерела: Українські народні казки Київ: Веселка, (Упор.). (1990). URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/z-zhyvogo-dzherela-120210.djvu>
14. Дунаєвська, Л. Персонажна система української народної міфологічної прози. Аспекти поетики. Київ: Бібліотека українця, 1999. 270с.
15. Золота книга казок. Київ: Веселка, 1990. 431с. URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/zolota-knyga-kazok-250110.djvu>
16. Італійські народні казки. Казки народів світу. Київ: Веселка, 1986. 154с.
URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/italiyskikazky061209.djvu>

17. Казахські народні казки. Казки народів СРСР. Київ: Веселка, 1992. 200с.
URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/kazahski-kazky-060809.djvu>
18. Казки Буковини. Ужгород: Карпати, 1973. 240с. URL:
<http://chytanka.com.ua/ebooks/files/kazky-bukovyny-161009.djvu>
19. Казки кримських татар. Казки народів світу. Київ: Веселка, 2016. 127с.
20. Казки народів Африки. Казки народів світу. Київ: Веселка, 1993. 164с.
URL:
http://chytanka.com.ua/ebooks/files/knygy2/kazky_afryky_100712.djvu
21. Казки народів світу. Київ: Веселка, 1989. 448с. URL:
<http://chytanka.com.ua/ebooks/files/kazky-narodiv-svitu-250110.djvu>
22. Казки Середземномор'я. Маленька Віла та інші казки. Львів: Афіша, 2003. 54 с.
23. Казки та оповідання з Поділля в записах 1850–1860-их рр. / Упорядкував Микола Левченко. З передмовою акад. Андрія Лободи. Київ: З друкарні Української Академії Наук, 1928. Вип. I–II. 672с. URL:
http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/wp-content/uploads/sites/3/2022/02/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B8_%D1%82%D0%B0_%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B7_%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8F_%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2_1928.pdf
24. Казки народів Югославії. Казки народів світу. Київ: Веселка, 1983. 159с.
URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/knygy2/kazky-narodiv-jugoslaviji24032012.djvu>
25. Киргизькі казки. Казки народів СРСР. Київ: Веселка, 1990. 222с. URL:
http://chytanka.com.ua/ebooks/files/knygy2/kyrgyzkikazky_121210.djvu

- 26.Куліш, П. Записки о Южной Руси, Петербург, 1857. XIII, 354 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kulish/Zapysky_o_Yuzhnoi_Rusy_Tom_2/
- 27.Лаврентія Зизанія. Лексис, Сирѣчь реченія, Вькратыцѣ събраньны и из словенскаго языка на простый рускій діалектъ истолькованы, 1596. 61 с. URL: <https://archive.org/details/zyzanii/page/n13/mode/2up>
- 28.Литовські народні казки. Казки народів СРСР. Київ: Веселка, 1988. 220 с. URL: http://chytanka.com.ua/ebooks/files/knygy2/lytovski_kazky_n_260612.djvu
- 29.Мара – селянська дочка. Болгарська народна казка. <https://xn--80aaukc.xn--j1amh/pdf/mara.pdf>
- 30.Мудра Джиранча. Київ: Веселка, 1991. 52 с. URL: http://chytanka.com.ua/ebooks/files/mudra_djyrancha_n_150513.djvu
- 31.Мет, Ч. Рассел. «Казка про Лі Цзи». Азіатські та африканські дослідження, том. 25, вип. 3 (83), 1990. 537-539 с.
- 32.Мушкетик, Л. Жіночі персонажі української чарівної казки. Народознавчі зошити. Випуск № 3, 2016. С. 686-695. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=NaZo_2016_3_21
- 33.Мушкетик, Л. Персонажі української народної казки. Київ: Укр. Письменник, 2014. 360с. URL: <https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/monografiji/2014/mushketyk.pdf>
- 34.Наумовська, О. Парадигма жіночих образів української народної казки. Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. Київ, 2018. Вип. 38. С. 88-94. URL: <https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/go/article/view/13355>

35. Німецькі народні казки. Казки народів світу. Київ: Веселка, 1982. 164с.
URL:
http://chytanka.com.ua/ebooks/files/knygy2/nimetsky_kazky_061112.djvu
36. Норвезькі народні казки. Казки народів світу. Київ: Веселка, 1986. 159с.
URL:
http://chytanka.com.ua/ebooks/files/norvezki_narodni_kazky_n_060512.djvu
37. Олійник, О. Архаїчне значення жіночої ініціації (на матеріалі українських народних чарівних казок). Фольклористичні зошити. Випуск № 3, 2000. С. 106-110. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2007/07oognck.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
38. Рудченко, И. Народные южнорусские сказки. Вып. 2 / Київ: Тип. Федорова, 1870. 209 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003646
39. Румунські народні казки. Казки народів світу. Київ: Веселка, 1981. 156 с. URL:
http://chytanka.com.ua/ebooks/files/knygy2/rumunski_narodni_kazky_260512.djvu
40. Сікорська, І. Мати й мачуха в українській та німецькій казковій прозі (опозиція образів): автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика» Київ, 2010. 19 с. (6)
41. Таджикицькі народні казки. Казки народів СРСР. Київ: Веселка, 1989. 247с. URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/tadzhycki-kazky-021109.djvu>

42. Узбецькі народні казки. Казки народів СРСР. Київ: Веселка, 1985. 226с.
URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/uzbeckykazky250510.djvu>
43. Українські народні казки. Калиточка. Київ: Веселка, 1974. 159 с.
44. Чарівна квітка: Українські народні казки з-над Дністра. Ужгород: Карпати, 1986. 301 с.
45. Чечено-інгуські народні казки: Збірка казок. Київ: Веселка, 1985. 230 с.
URL: <http://chytanka.com.ua/ebooks/files/checheno-inguski-kazky-190809.djvu>
46. Чубинський, П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П.Чубинским. Том второй, изданный под наблюдением д.-чл. П.А. Гильтербрандта. Том второй: Малорусские сказки. Санкт-Петербург, 1878. 688 с. URL: http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/wp-content/uploads/sites/3/2016/02/IRGO_Trudy_etn_stat_eksp_Yugo_Zapadnyj_otdel_02_1878.pdf
47. Шухевич, В. Гуцульщина. Написав проф. Володимир Шухевич. Часть 5. Львів, 1908. 301 с. URL: http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/wp-content/uploads/sites/3/2020/03/SHukhevyeh_Volodymyr_Hutsulshchyna_tom05_L-viv_1908.pdf
48. Bhanu, Sharada. Myths and Legends from India - Great Women. Chennai: Macmillan India Limited, 1997. pp. 7-9.
49. Charles Phillips; Michael Kerrigan; David Gould. Ancient India's Myths and Beliefs. The Rosen Publishing Group, 2011. 114 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Ancient_India_s_Myths_and_Beliefs.html?id=p3-RkE-Xxa0C&redir_esc=y

50. Davidson, Hilda Roderick Ellis. Gods and Myths of Northern Europe. Penguin Books, 1964. 256 p. URL: <https://archive.org/details/godsmythsofnorth0000davi>
51. Geoffry of Monmouth, tr. by Sebastian Evans. Histories of the Kings of Britain, 1904. URL: <https://sacred-texts.com/neu/eng/gem/gem03.htm>
52. Lewis, Theodore J. The Disappearance of the Goddess Anat: The 1995 West Semitic Research Project on Ugaritic Epigraphy. The Biblical Archaeologist. 59 (2), 1995. pp. 115-121. URL: https://www.academia.edu/21872719/The_Disappearance_of_the_Goddess_Anat_The_1995_West_Semitic_Research_Project_on_Ugaritic_Epigraphy_Biblical_Archaeologist_59_2_1996_115_121
53. Mac Cana, Prionsias. The Goddesses of the Insular Celts. Celtic Mythology. Hamlyn, 1970. 144p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Celtic_Mythology.html?id=DyPpS_zlr0WgC&redir_esc=y
54. Wilkinson, Richard H. The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt. Thames & Hudson, 2003. 256 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Complete_Gods_and_Goddesses_of_Ancie.html?hl=uk&id=ozgBOQAACAAJ&redir_esc=y

ДОДАТКИ

Схема 1. Жіночі образи казки за Лідією Дунаєвською

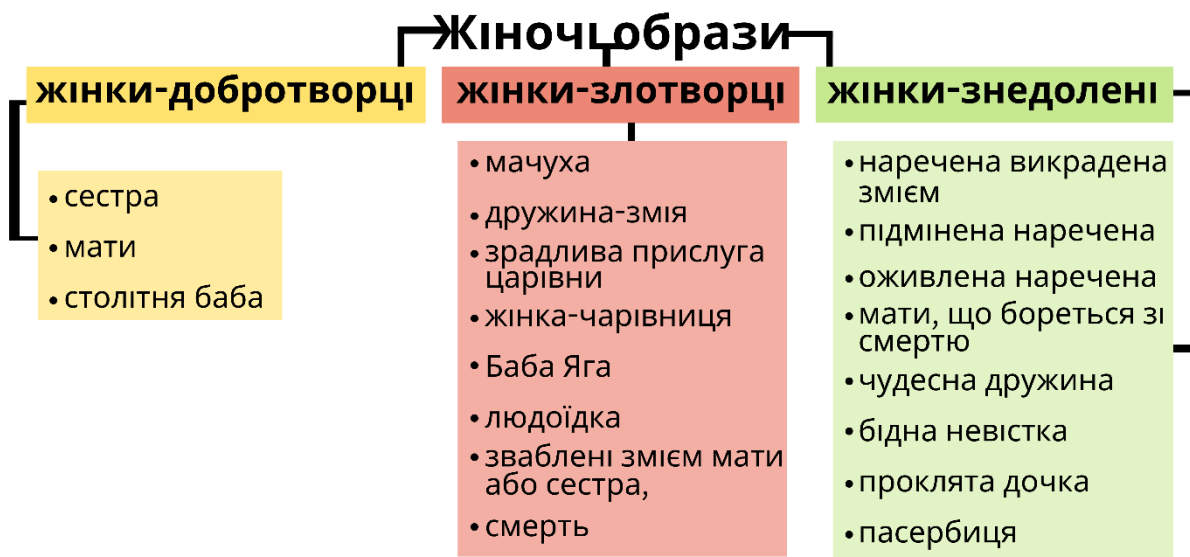
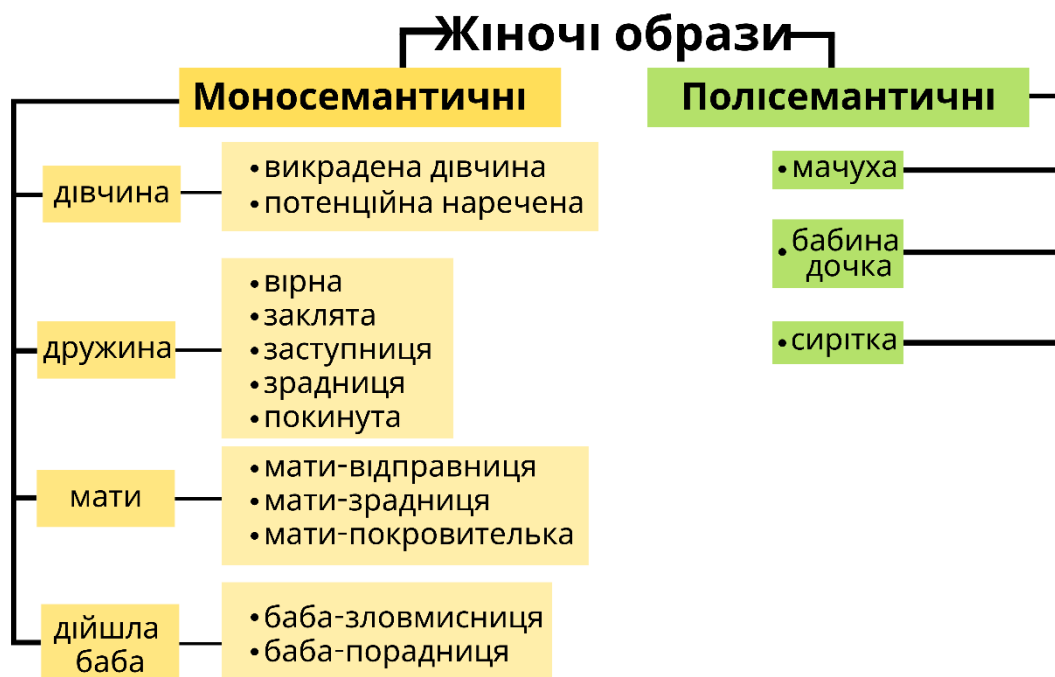
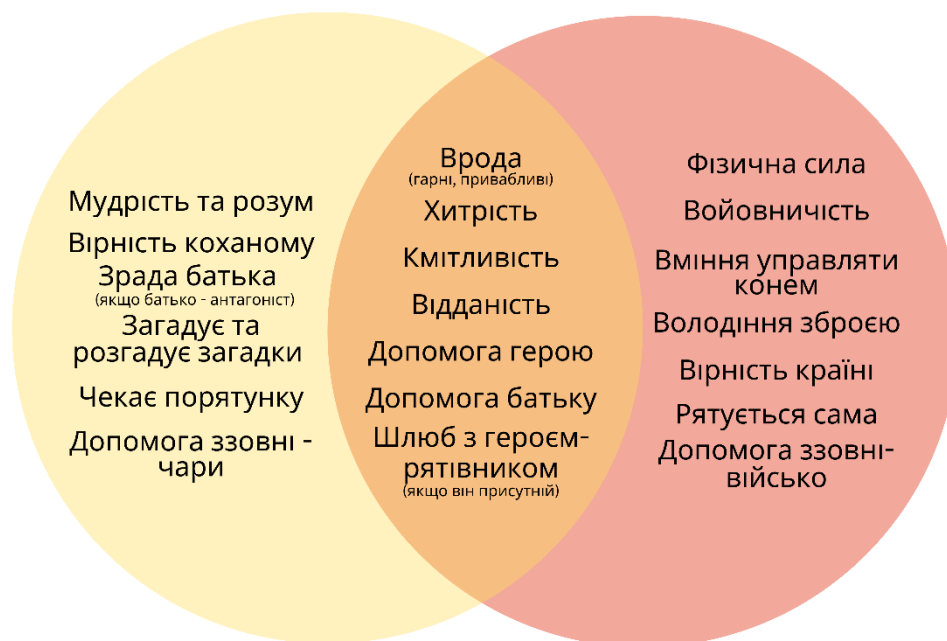

Схема 2. Жіночі образи за Олесею Наумовською

Схема 3. Спільне та відмінне образів

Таблиця 1. Компаративний аналіз образів

	Діва-воїтелька	Дівчина-розумниця
Зовнішня характеристика	<p>Гарна, приваблива, акцент на зовнішності, яка часто виступає ідеалом незрівнянної краси, хоча детального опису не надається: <i>«Бачить – сидять дід з бабою, а коло них пряде вовну дівчина небувалої краси. Зрадів хан: «О, тут розум і краса поруч живуть».</i>» [5, с. 106-108].</p> <p><i>«Та хоч чия вона була дочка, а хлопець зроду ще не бачив такої красуні»</i> [36, с. 105-119].</p>	
відмінне	<p>Окрім краси зустрічаємо описи фізичної сили та дужості: <i>«А цар-батько й говорить: - У мене дочка - богатирка»</i> [43, с.17-20].</p>	<p>Тендітна, часто присутні епітети маленька, що підсилює увагу саме до розуму, а не сили: <i>«Померла жінка, а старша дівчинка — так невеличка, сказано у бідності — нікому ні обмити, ні розчесати, сказано, без матері, хоч яка, а запоганиться. То батько гордиться тією дівчинкою, що вона коло хати, коровку подоїть, понесе молоко продасть, купить хліба, пиона, солі та й годує тих меншеньких дітей, і</i></p>

		<i>батька харчує» [13, с.36-39].</i>
Фізичні/ розумові здібності	Наділена спритністю, сильна фізично і духовно. Навіть, якщо фізичні здібності не відображаються через дужість, вміє виконувати типово чоловічу роботу, вправно керує військом володіє зброєю: <i>«Маруся шаблею размахує, мов проворний козак, і як пришлось до діла, вона краще всіх воювала. Начальники її запримітили і все хвалили. А вона молода, статна із себе, гарна, роз'їжджає поміж ворогами та куди не махне шаблею, голови тільки ї летять» [46, с. 92-95].</i>	Мудра та кмітлива, місцями навіть хитра. Проблеми вирішує розумом, часом з допомогою чар. <i>«А Кункей була мудрою дівчиною і знала багато таємниць.» [17, с. 46-60].</i> Не має визначних фізичних здібностей: <i>«Але хан не гнівається, тільки всміхається, а сам думає: «Ніде такого бистрого розуму не зустрічав! Кращої невістки мені не знайти!»» [5, с. 106-108].</i> Розумові здібності часто вищі, аніж в інших персонажів, особливо чоловіків: <i>«І всі радіють: хан не натішиться з молодої невістки, ханський син не натішиться змолодої</i>

		<p>дружини, а Алтан-Хайша – із свого чоловіка: хоч і не дуже розумний, зате гарний і серце в нього добре.» [5, с. 106-108].</p>
<p>Ставлення до народу/країни</p>	<p>Готова воювати та захищати свою країну/народ. Часто саме це є основною метою: «– Дай мені двісті найхоробріших твоїх воїнів, і я піду битися з ворогом лютим! – відповідає йому Мара. Дав їй цар двісті воїнів, і повела їх Мара прямо до печери змія Оха. Довго билися зі зміями воїни, поки нарешті вбили страшного змія і його сина Оха та забрали всі їхні скарби. Роздала Мара скарби тим, у кого змії Ох забрав їх, усіх</p>	<p>Рятує країну/народ, допомагаючи головному герою, подолати противника, більше сконцентрована на допомозі чи захисті когось одного: «– Я прийшла за тобою, – промовила Оленка. – Ти поклади руку на моє плече, і підемо туди, де сяють зірки, де грають хвилі синьої ріки.» [15, с. 235-238].</p>

		<i>обдарувала, та й матері трохи припасла» [29].</i>	
Стосунки з батьком	3	В більшості випадків близькі, донька - основна підтримка, вирушає замість нього на війну: <i>«– Прийшла вістка іти на війну, а я вже старий, німецький... – Не журіться, батечку! Пошійте мені чоловічу одежу, дайте доброго коня, і я поведу ваше військо» [21, с. 46-50].</i>	У випадку, якщо батько антагоніст – дівчина допомагає герою перемогти його: <i>«Отже, каже, гляди, щоб ти мені вирубав, викорчував, зорав, пшениці насіяв, щоб вона за ніч поросла, нажав, намолотив, намолов, зпик и щоб на снідання мені булку приніс! - наказав, аж зажурив того Йвана. — Як-же, каже, не зробиш, то моя ніч, а твоя голова з пліч...»...«Та я вже цю загадку давно знала, коли до тебе голубкою прилітала...». Вночі вийшла, як свисне, «чортів налетіло без щоту» [38], якщо ж батько в тексті протагоніст – рятує та допомагає йому, часто розв'язує проблеми й загадки, щоб врятувати</i>

		<p>життя або заробити: <i>«Почула про них і дочка пастуха, сімнадцятирічна Фатіма, та й каже батькові:— Тату, я відгадала загадки хана, і ти можеш піти й одержати обіцяне за них золото. Я відкрию тобі секрет відгадок, але ти не мусиш казати ханові, що загадки відгадала твоя дочка» [19].</i></p>
<p>Знайомство з нареченим та дошлюбні стосунки</p>	<p>Знайомство відбувається на війні, в бою, можливий етап побратимства.</p>	<p>Знайомство в домі антагоніста: <i>«а в того царя та було три дочки. От найменша його зразу й полюбила»</i>, [13] або ж під час розгадування загадок.</p> <p>Також можливе знайомство в процесі порятунку:</p> <p><i>«— Я прийшов по тебе, визволити тебе.</i></p> <p><i>Дівчина питає:</i></p> <p><i>— А ти хто?</i></p>

		— Я – Лугай, – відповідає він» [13, с.390-394].
Умови шлюбу/ згода на шлюб	Для того, щоб одружитися з дівкою-войовницею майбутній наречений має довести, що гідний її руки та не поступається дівчині, ані вміннями, ані силою. Присутній момент змагання між хлопцем та дівчиною, змагання можуть бути як фізичні, так і у вигляді загадок: <i>«А цар-батько й говорить: - У мене дочка - богатирка. Вона так стріляє з лука, що за двадцять кілометрів може вцілити стрілою. Як зможеш стріляти з того лука, то візьмеш мою дочку. І є в мене меч. Моя дочка рубає мечем найгрубшого дуба з першого маху. Мусиш і ти спробувати. Третє - є в мене кінь. Дочка їздить на</i>	Порятунок дівчини, звільнення її від антагоніста. Або ж розгадування загадок (можуть бути як від дівчини, так і від її батька, представленого антагоністом)

	<p><i>ньому. Ти маєш проїхати тим конем. Зробиш це все, значить, зіграємо весілля, а не зробиш — виходжу проти тебе війною.»» [43, с.17-20].</i></p> <p>В окремій частині казок, наприклад, про дівчат і розбійників умова для шлюбу достатня кількість багатства у нареченого.</p>	
<p>Відмова від шлюбу з ворогом / очікування порятунку / порятунок</p>	<p>Не очікує доки хтось прийде й врятує, сама долає проблему, часто ще й рятує інших: <i>«Наша хоробра Ширмог мужньо билася з напасниками та її поранили»</i> [41, с. 133-139]</p> <p>Виключення дівчина з казок про дівчину та розбійників, де вона викриває злочинця перед батьком/братами/козаками та вже вони карають його.</p>	<p>Очікує рятівника, якому сама ж допомагає себе рятувати, таким чином рятується руками головного героя: <i>«Тоді дівка каже:</i></p> <p><i>— Оце вже за нами біжить! Я перекинусь пшеницею, а ти дідом, та будеш стерегти мене. Та як буде питаться тебе, чи не бачив парубка й дівки, чи не йшли сюди, то ти скажеш, що тоді, як ця пшениця сіялась»</i> [13], або ж звільняється</p>

		<p>сама, розгадавши загадки/перепони антагоніста: <i>«Котюга скочив, як скажений, почав її дряпати. Та дівчина сказала йому: — Ти, котику, не дрянай мене, я дам тобі смачненький пиріг.</i></p> <p><i>Котога почав їсти, а вона — на подвір'я.»</i> [18, с. 215-219], може також виступати в ролі рятівника й долати перешкоди кмітливістю та хитрістю: <i>«Він бив хвостом по землі, аж курява зчинилася в ха-ті. А хитра молодиця, коли її не стало видно, раптом закукурікала. Трістенник налякався й ніби крізь землю»</i> [18, с. 98-100]</p>
<p>Шлях розв'язання проблем</p>	<p>Сильна сторона – фізична сила, вміння розв'язувати проблеми з допомогою сили і розуму: <i>«Сказавши це, вона штовхнула дервіша, і той</i></p>	<p>Сильна сторона – розум, проблеми вирішує кмітливістю та чарівними здібностями: <i>«А цар той був сам змій і знав багато чарів, а найменша дочка</i></p>

	<i>покотився сходами униз, а там напали на нього лев з тигром і роздерли.» [1, с. 73-85]</i>	<i>була ще більша чарівниця од батька.» [13]</i>
Допомога ззовні	Допомога ззовні у певних виняткових моментах, зазвичай керується своїми силами, або ж використовує військо.	Отримує допомогу від чар, або чарівного помічника, також допомогою ззовні можна вважати героя-рятівника, але загалом керується своїми вміннями та здібностями.

